

ARHEOLOGIE, ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIE

RIT ȘI RITUAL ÎN NEO-ENEOLITICUL DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

ALIN FRÎNCULEASA*

Introducere. Istoricul cercetării complexelor de cult neo-eneolitice de pe teritoriul României, abordate în cadrul manifestărilor magico-religioase asociate „vieții spirituale a comunităților neo-eneolitice“, este parte a cercetării neo-eneoliticului, atât în sens diacronic, cât și metodologic, conceptual.

Cercetarea în perioada interbelică a acestor complexe arheologice, la modul general a religiei comunităților neolitice, a avut un caracter oarecum izolat, aceasta și datorită stadiului cercetării. Descoperirea plasticii antropomorfe era explicată prin prezența unui cult al fecundității-fertilității, acesta fiind raportat unor manifestări similare din spațiul circummediteranean (Nițu A., 1943-1945, p. 3 și urm; Matasă C., 1946). Remarcăm că cercetarea arheologică românească nu a integrat în discursul ei „dezbaterile“ cercetării socio-antropologice, etnologice, în ce privește acest aspect, discuții ce au debutat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Europa și America de Nord.

După al doilea război mondial, o dată cu înmulțirea descoperirilor arheologice, datorate în special săpăturilor pe suprafețe extinse, discuțiile referitoare la aspectele vieții spirituale ale comunităților neo-eneolitice, devin o obișnuință. Contextul socio-politic din acea perioadă nu putea să nu influențeze discursul, analiza, interpretările. Analizele „materialiste“, referitoare la religia populațiilor primitive „au indus în studierea fenomenului religios elemente din sfera economicului și socialului“ (Monah D., 1997, p. 15), manifestările spirituale fiind văzute drept consecința unor nevoi materiale. Discuțiile s-au purtat în special asupra stadiului organizării sociale, respectiv matriarhală sau patriarhală, a comunităților neolitice. Vl. Dumitrescu afirma, încă din 1954, prezența stadiului de organizare patriarhal la nivelul culturii Cucuteni (Dumitrescu Vl., 1954, p. 201). I. Nestor respinge ideea existenței matriarhatului, atâta timp cât observațiile etnografice demonstau caracterul izolat al acestui tip de organizare socială, și care ar fi trebuit să aibă „un caracter universal“, pentru a se putea vorbi de ea „într-o schemă de periodizare a comunei primitive“ (Nestor I., 1970, p. 23). Fără să excludă existența unei ideologii, G. Childe respinge prezența unei religii în neolitic (Childe G., 1967, p. 72 și urm.). În istoriografia românească se impune termenul „magico-religios“ devenit sintagmă, ce asigură o abordare oarecum neutră,

* Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești.

rezervată a problematicei. Descoperirile de piese, complexe cu caracter de cult, au fost abordate în cadrul elementelor de suprastructură (Berciu D., 1960, p. 33 și urm.).

Evoluția cercetării a făcut ca răspunsurile simpliste de tipul celor încadrate în sintagme precum „cult al fecundității“, „magico-religios“, să devină unele ce privesc aspectele legate de elementele materiale ale viații spirituale, observabile arheologic în contexte specifice, într-o complexitate ce nu putea fi bănuită la începutul cercetării. Arheologic, au putut fi observate elemente ce sugerau complexitatea vieții religioase a comunităților neolitice, eterogenitatea manifestărilor, inclusiv în spații culturale relativ uniforme, bine individualizate. Totuși, discursul și interpretările nu par să depășească vechile răspunsuri legate de fecunditate, fertilitate și magico-religios. Un discurs caracterizat ca rezervat a dominat cercetarea și interpretarea acestui tip de complexe. Se observă o adevărată inflație de descoperiri, caracterul lor ritualic fiind uneori îndoielnic. Apelul aproape obsesiv la studiile lui M. Eliade este relativ ușor de remarcat (Andreescu R., 2002, p. 11), ca și raportarea descoperirilor unor sanctuare la descoperirile din Anatolia (Monah D., 1997).

După anul 1989, discursul nu s-a schimbat la un nivel care să fie demn de remarcat. Evidențiem însă studiile lui D. Monah, ce abordează marile teme ale religiei comunităților cucuteniene (Monah D., 1997, p. 201 și urm.) și neolitice în general (Monah D., 2001, p. 176 și urm.). Recent, D. Monah realizează o sinteză asupra evoluției cercetării arheologice românești în ce privește aspectele „vieții religioase ale comunităților neolitice“, observând raritatea studiilor relativ la această problemă, justificată de riscul unor interpretări bazate pe descoperirile arheologice (Monah D., 2001, p. 173 și urm.). Remarcă contrastul dintre bogăția descoperirilor cu caracter religios și lipsa abordărilor complexe ale respectivei problematice (Monah D., 2001, p. 176).

În cea mai recentă lucrare referitoare la plastica antropomorfă a culturii Gumelnița, R. Andreescu remarcă caracterul riscant al unor concluzii asupra fenomenului religios al respectivei societăți, în stadiul actual al cercetării, într-un moment în care știm foarte puține lucruri despre aspectele sociale, economice, politice ale comunităților Gumelnița (Andreescu R., 2002, p. 11). Ambii cercetători evidențiază superficialitatea vechilor studii referitoare la religia populațiilor neo-eneolitice.

Premise conceptuale. În acest studiu ne propunem abordarea unor elemente de rit și ritual. Tema permite discuții, speculații pe/în mai multe direcții. Precizăm că în abordarea acestui subiect ne-am propus să nu ne îndepărtăm foarte mult de informația specific arheologică. Remarcăm că descoperirile arheologice reprezintă „numai urmele care au rămas“ legate de practicarea unor ritualuri (Boroffka N., 1992, p. 341).

Arheologic, și-a făcut simțită prezența de-a lungul întregii epocii neo-eneolitice obiceiul de a depune ofrande, obiecte, în contexte bine individualizate, sugerând caracterul intențional al acestei activități. Depunerile, interpretate ca având un caracter ritual, au putut fi observate arheologic, atât datorită contextului, cât și caracterului „special“, raportate la un caracter de repetabilitate al acestui tip de descoperiri. De obicei, depunerile au fost tratate separat, complexe fiind definite/încadrate contextului, respectiv gropi rituale, depuneri pe vetre, sacrificii etc. Vom plasa obiceiul de a depune (ofrande sau nu) în centrul discuției. Într-un sens mai larg, contextul depunerii și inventarul considerăm că reprezintă „fața“ (materială) a

ritualului observabilă de către arheolog, parte a unor rituri greu de interpretat doar din izvoare arheologice (Andreescu R., 2002). Abordarea va respecta sensul observației arheologice, dinspre activitatea de a depune (obiecte, ofrande animale sau umane etc.) în contexte bine individualizate, pentru a încerca să identificăm caracteristici corespunzând anumitor rituri. Vom încerca să recensăm toate descoperirile de acest tip, publicate, urmând ca în urma unor clasificări care să abordeze inventarul, corelații între materiale, organizarea spațială, palierele culturale, să încercăm să evidențiem unele concluzii preliminare.

Prezentăm ritual ca „un ansamblu de conduite și acte repetitive și codificate...cu o puternică încărcătură simbolică, în scopul obținerii unui efect direct” (Riviere C., 2000, p. 86). Ritualul reprezintă grosso modo „scenariul” după care se desfășoară un rit. Din punct de vedere al observației cu caracter arheologic, acesta implică atât inventarul, cât și contextul.

Au fost descoperite depuneri cu caracter ritual, în care contextul diferă. Aceasta făcea parte probabil dintr-un scenariu ce „răspundea” unei anumite finalități a scopului ritualului, legată direct de rit. Este importantă groapa sau depunerea, reprezintă groapa numai cadrul unei manifestări, ce are legătură numai cu o anumită componentă legată de tipul de rit? Vezi și depunerile în care cadrul nu este reprezentat de groapă. Există rituri legate direct de context. De asemenea, par să existe depuneri în care groapa nu reprezintă decât cadrul/contextul primar, vezi depunerile de sub locuințe, depunerile de sub vatră, cuptor. Descoperirile unor piese dispuse pe vetre, altare, în gropi, fac parte din cadrul aceluiași obicei de a depune într-un sens ce depășește „utilitarul strict” de a acționa al comunităților neo-eneolitice.

Clasificarea complexelor. Clasificarea va urmări trei aspecte principale: contextul, organizare spațială, inventar. Există un context primar și unul secundar, ambele conexe cu organizarea spațiului și probabil legate de „funcționalitatea” respectivului rit.

1. Contextual primar. 1.1. Depuneri exterioare, în care contextul este un suport, reprezentat de partea superioară a unor vetre, altare, lavițe, podele, nivelul de călcare al așezării, locuințe distruse, vase, pietre, lentilă de cereale; 1.2. Depuneri în interiorul unor amenajări/construcții, contextul este reprezentat de miezul unor vetre sau altare, interiorul unor vase; 1.3. Depuneri sub nivelul de călcare al așezării, contextul este reprezentat de gropi ce perforază suprafața/locul unde este amplasată așezarea.

2. Organizarea spațială (context ritual). 2.1. Construcție în aer liber (Zăuan, Pianul de Jos, Poduri-84.2., Ghelăiești-83.7.); 2.1.1. Depuneri pe locuințe incendiate după distrugere (Șeinoiu, Bucșani); 2.2. Construcție în interiorul unei locuințe (Cârcea-Viaduct-3.2., 4., Trestiana-9.1., 9.2., Pața-11.1., Cârcea-12, Piscu Crășani, Grădiștea Coslogeni, Căscioarele-33.1., Poduri-35.1., Isaiia-36.1., Târgu Frumos-38.1., Tangăru, Căscioarele-54.1., Ghirbom, Tărtăria-48, Hârșova-56.1., 56.2., Bordușani, Pietrele, Trușești-75.1., 75.2., 75.3., Ghelăiești-83.1., 83.2., Buznea, Poduri-84.1.); 2.2.1. În miezul unei vatre/altar ce se găsește în interiorul unei construcții (Târpești-39.1., Poduri-84.1., Malnaș); 2.2.2. În interiorul unor vase (Poduri-35.1., Isaiia-36.1., Poduri-68.1., Ghelăiești-83.1., 83.3., Buznea); 2.3.1. Groapă, aflată sub o vatră ce se găsește într-o locuință (Isaia-36.2., Târgu Frumos-38.3., 38.4., Bucșani, Căscioarele-62, Berești-71, Malnaș, Traian-80.11.); 2.3.2. Groapă, aflată sub o locuință/construcție

(Trestiana, Parța-11.2., 11.3., Turdaș, Noșlac, Târpești-39.2., Lișcoteanca, Glina, Izvoarele, Căscioarele-33.2., Hârșova-56.3., Poduri-35.2., 35.3., Târpești-39.2., Poduri-68.1., Vermești, Trușești-75.8, Drăgușeni-76.1., 76.2., 76.4., 76.5, Corlăteni, Traian-80.1., 80.2, 80.3., 80.6., 80.9., 80.10., 80.12., 80.14, Ghelăiești-83.3, Gura Văii); 2.4. Groapă, care nu este suprapusă de o construcție (Grădinile, Cârcea-2, Perieni, Sălcuța-7, Tășnat, Parța, Tărtăria-13.1., 13.2., Suplacu de Barcău, Vărzari, Iclod, Țaga, Baia, Ceamurlia de Jos, Golovița, Medgidia, Limanu, Târgușor, Cernavoda, Zau de Câmpie, Cașolt, Uioara de Sus, Spanțov, Traian-Dealul Viei, Larga Jijiei, Târgu Frumos, Băneasa, Lișcoteanca, Bucșani-61.1., Gumelnița, Cuptoare, Verbicioara, Ariujd, Scânteia, Girov, Dumești-77.1., Corlăteni, Doboșeni, Stânca Ștefănești, Carei-Cozard) 2.4.1. Dispuse aleatoriu în cadrul așezării (majoritatea descoperirilor); 2.4.2. Dispuse central în cadrul așezării (Perieni, Medgidia, Iclod-15.2., 15.3., 15.4., 15.7., Târgu Frumos-38.2., Bucșani-61.1., Trușești-75.8., Dumești-77.1.).

3. *Inventarul.* 3.1.1. vas (Poduri, Ghelăiești); 3.1.2. vase (Bucșani, Podei, Parța, Târpești, Traian-Dealul Viei, Lișcoteanca, Poduri, Berești, Trușești, Drăgușeni, Traian-Dealul Fântânilor, Corlăteni, Gura Văii, Carei); 3.1.3. vase și greutăți de lut (Șeinoiu); 3.1.4. vase, greutăți de lut, craniu uman (Bălănești, Vidra); 3.1.5. vase, reprezentări antropomorfe (Bucșani); 3.1.6. vase, oase animale, unelte (Târgu-Frumos, Bucșani, Berești); 3.1.7. vase, unelte, oase, cranii bovidee (Grădinile, Sălcuța, Tășnat, Baia, Țaga, Spanțov, Tășnad, Sălcuța, Verbița, Târgu Frumos); 3.2. podoabă de aur (Bucșani); 3.3.1. rășnițe (Turdaș, Vermești); 3.3.2. unelte, rășnițe, oase animale, schelete umane (Noșlac, Glina, Izvoarele, Bucșani, Căscioarele, Hârșova, Bordușani, Traian); 3.4.1. statueta (Zăuan); 3.4.2. statuete (Coslogeni, Piscu Crăsani, Hârșova, Bordușani, Trestiana, Grădinile, Perieni, Parța, Medgidia, Cernavodă, Tărtăria, Scânteia, Trușești, Dumești, Gura Văii, Carei, Buznea, Ghelăiești, Poduri, Târpești); 3.4.3. falusuri (Văleni); 3.4.4. statuete și vase (Ghelăiești); 3.5.1. bovidee (Bucșani, Cozard); 3.5.2. ovicaprine (Ariujd); 3.5.3. cranii de animale (Poduri, Parța, Trestiana); 3.5.4. oase animale, coarne (Verbița, Trestiana); 3.5.5. oase animale, statuete (Poduri); 3.6.1. oase umane (Iclod); 3.6.2. schelet copil (Cârcea-Viaduct, Tărtăria); 3.6.3. craniu de copil (Poduri); 3.6.4. craniu uman (Bălănești, Vidra, Girov); 3.6.5. cranii umane (Cârcea, Tărtăria, Căscioarele, Gumelnița, Drăgușeni); 3.6.6. sacrificii umane (Cârcea, Tărtăria, Cernavodă, Iclod, Scânteia, Girov, Ariujd, Cucuteni, Drăgușeni, Traian, Doboșeni).

Discuții generale. Câteva observații preliminare se impun. Din punct de vedere al contextului ritual, putem să observăm următoarele situații: 1. Contextul primar (general) este reprezentat de o groapă ce se află construită într-un context secundar, reprezentat de nivelul de călcare al așezării, sub o locuință, sub o vatră/cuptor/altar; 2. Contextul primar este „un suport” reprezentat de vatră, cuptor, altar, laviță, ce se află construit într-un context secundar reprezentat de o locuință/construcție sau în aer liber; 3. Contextul primar este reprezentat de miezul unei vetre, cuptor, altar, vas, ce se află construit, dispus într-un context secundar reprezentat de o construcție sau în aer liber.

Din punct de vedere al stadiului de desfășurare a ritualului, având în vedere descoperirile arheologice putem face câteva observații: a. Atunci când descoperim depuneri în care contextul ritual este reprezentat de o groapă (1), pe care din punct de vedere arheologic îl considerăm un complex închis, probabil ne aflăm în situația în care

piesele se află în poziție rituală, ritul fiind „finalizat“. Aceeași situație o putem presupune și pentru depunerile de piese din miezul unor construcții (2); b. În situațiile în care inventarul ritual este depus pe altare, vetre, cuptoare, vase, putem presupune că piesele se aflau în context ritual, probabil când ritualul era încă în derulare. De altfel, majoritatea acestor descoperiri au fost interpretate ca făcând parte din inventarul unor sanctuare (Trestiana, Parța, Căscioarele, Poduri, Isaia, Târgu-Frumos, Hârșova, Trușești, Buznea, Ghelăiești etc.). Astfel de complexe arheologice ce implică descoperirea unor piese depuse pe vetre/altare/lavițe, par să fie și rezultatul hazardului, distrugerea sau abandonarea respectivelor complexe realizându-se probabil când inventarul necesar derulării unui rit era în context ritual, piesele fiind etalate (Monah D., 1997, p. 36). Pentru acestea putem presupune că piesele respective nu stăteau mereu pe respectivele „suporturi“, ci poziția lor era legată de anumite sărbători, depuneri individuale etc. Precizăm că nu includem aici piesele care probabil erau parte din inventarul propriu-zis al sanctuarului, ne referim aici la reprezentările statuare antro-po - sau zoomorfe, coloane, altare etc., cum sunt cele descoperite la Parța, Gălățui, Târgu-Frumos, Căscioarele, Tangâru, Izvoare, Trușești, Ghelăiești etc. Problema existenței sau nu a unor construcții special amenajate, în care să se desfășoare activități cu scop mai mult sau mai puțin religios, numite generic „sanctuare“, este încă discutată de cercetătorii români (Monah D., 1997, p. 32; Andreescu R., 2002, p. 15 și urm.). Raportându-se aproape obligatoriu la descoperirile de la Catal Huyuk (Monah D., 1997, p. 32), în urma unor descoperiri arheologice, cercetătorii români au afirmat existența unor astfel de construcții și pe teritoriul României (Petrescu-Dâmbovița M., 1953, p. 13; Dumitrescu Vl., 1970, p. 22; Cucuș Șt., 1973, p. 213-214; Lazarovici Gh., 1986; Hașotti P., 1997, p. 80-81; Ursulescu N., 2001, p. 42 și urm.). D. Monah remarcă că „în stadiul actual al cercetărilor, o diferențiere tranșantă între sanctuare, în sensul de construcție sacră rezervată exclusiv cultului și construcțiile profane ce conțin complexe de cult sau amenajări speciale pentru săvârșirea unor ritualuri nu se poate face“ (Monah D., 1997, p. 32). Majoritatea cercetărilor au definit sanctuarul, mai curând, conform caracteristicilor unui templu. De altfel, identificarea sanctuarului cu o locuință de cult nu este cea mai potrivită. La modul general, credem că sanctuarul reprezintă acel loc ce avea un caracter sacru, „loc sfânt“ (Cauvain J., 1994, p. 155) cultic din cadrul unei construcții, nu construcția în sine, sanctuarul putând fi și în aer liber (Monah D., 1997, p. 44) sau chiar o groapă în care erau depuse ofrande (Sârbu V., 1993, p. 252); c. Există descoperiri în care piesele ce făceau parte din inventarul unui complex de cult nu se aflau în context ritual, precum cele de la Piatra-Sat, Poduri, Isaia, Târpești, Mărgineni, Scânteia, Dumești, Lozna, Ghelăiești, Poduri etc. unde lângă altare/vetre au fost descoperite diverse obiecte depozitate (Monah D., 1997, p. 31 și urm). Ele par să susțină ideea că existau diverse „acțiuni“ cu caracter religios ce se desfășurau la date bine precizate sau aleatoriu în timp, în care piesele erau etalate (Monah D., 1997, p. 36). Acele construcții în jurul cărora s-au descoperit piese puteau fi folosite ca „suporturi“ pentru etalarea unor piese, vezi descoperirile de la Sabatinovka, Popudnia, Vounas, Ovcárovo, Ghelăiești-83.2; d. O altă situație este aceea când lângă altare sau vetre sunt descoperite piese „de recuzită“, unelte, vase în general, ce erau folosite probabil în cadrul unor ceremonii ce implicau depunerea unor ofrande, ceremonii ce par să aibă de cele mai multe ori, un caracter casnic.

Din punct de vedere al observațiilor privind finalitatea ritualului, pornind de la context putem face câteva observații generale. Cadrul-context este reprezentat de: așezare, locuință, vatră sau cuptor. Asociat cu acest cadru-context, dar și cu inventarul putem presupune ca participanți/beneficiari cel puțin două situații: 1. rituri individuale, la care participa un individ, eventual o familie, având un caracter casnic, desfășurate mai mult sau mai puțin ocazional: rit de fundare a locuinței, rit de consacrare, fundare a vetrei, altarului, rituri ce aveau legătură cu un cult al craniului; 2. rituri în care era implicată comunitatea: rituri legate de fundarea (re-fundarea) așezării, rituri legate de anumite sărbători. Prezența în cadrul așezării a unor gropi în general de mari dimensiuni, uneori dispuse central (Perieni, Iclod, Medgidia, Zau de Câmpie, Țaga, Bucșani, Trușești, Ghelăiești), a fost explicată prin existența unor rituri de fundare sau re-fundare a așezării (Cucos Șt., 1993, p. 76-77; Lazarovici Gh. și colab., 1995, p. 284; Bem C., 2000, p. 20; Maxim Z., Tarcea L., 1999, p. 640; Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, p. 320) sau chiar cenotafuri (Dumitrescu H., 1953, p. 65).

Din punct de vedere arheologic pentru fundarea așezării putem face observații specifice, presupunând-o ca o primă activitate a unei comunități atunci când își stabilește un nou sălaș de locuire (Cucos Șt., 1993, p. 76-77; Bem C., 2000, p. 20, Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, p. 320). Atunci când acest act nu are loc într-o fază inițială de locuire, arheologic observăm existența unor gropi cu un inventar foarte bogat (la Cozard au fost descoperite 52 de vase întregi sau întregibile). Unele din aceste depuneri în gropi ar putea fi rezultatul unor activități legate de anumite sărbători, când comunitatea participa la „banchete” ce implicau depunerea unor ofrande (Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, p. 320).

Depunerea unor cranii de bovidee, în general în gropi, a fost explicată ca o componentă a unor manifestări magico-religioase (Comșa E., 1987, p. 149), efect al unor credințe asociate unui segment al economiei, respectiv creșterea animalelor (Berciu D., 1961; Comșa E., 1987). Observațiile arheologice (de teren sau cele publicate) sunt lacunare. Puținele date certe sunt cele de la Traian, Poduri, Bucșani, unde complexele par să corespundă unor rituri diferite. Dacă pentru Poduri depunerea unor cranii de bovidee în cruce a fost legată de prezența unui sanctuar în aer liber (Monah D., 1997, p. 44), descoperirile de la Traian și Bucșani au fost asociate unor rituri de fundare a locuinței (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl., 1959, p. 173), respectiv așezare (Bem C. și colab., 2000, p. 20).

Credem că gropile nu sunt în sine rituale, ci devin în urma acțiunii de a depune, groapa fiind contextul, parte a ritualului. Uneori groapa este numai cadrul desfășurării sau cel mult cadrul primar al ritului. Depunerea inventarului sacralizează, consacră respectivul spațiu. Nu același lucru se poate spune despre „suportul” pe care se depuneau ofrande, care probabil era deja „încărcat” de o anumită sacralitate. Unele gropi (rituale sau nu) ar putea să nu fie în legătură cu locuințele ce la suprapun, fiind rezultatul unei evoluții interne a respectivelor așezări.

A fost observat, mai evident în eneolitic, prezența unor rituri legate fundarea, consacrarea locuinței (Marinescu-Bâlcu S., 1997, p. 172; Monah. D., 1993, p. 21-23; Luca S. A., 2001, p. 90-91; Voinea V., 2001, p. 35 și urm.; Monah D. și colab., 2002, p. 244-245), a unor construcții-ateliere (Monah D., 1976, p. 14; Marinescu-Bâlcu, 1983, p. 84). Astfel, înainte de construirea unei locuințe se săpa o groapă în care erau depuse ofrande, ulterior peste respectivul complex se construia locuința. Din punct de

vedere al inventarului putem delimita trei arii cultural-geografice: a. Moldova, culturile Precucuteni și Cucuteni, unde inventarul era format din vase, statuete, unelte, oase; b. Muntenia și Dobrogea, culturile Boian și Gumelnița, unde sub locuințe erau depuși oameni, în general copii; c. în Transilvania și Banat, unde descoperirile sunt mai puțin numeroase, apar ambele tipuri de inventar.

Problema existenței unor sacrificii umane, în care sacrificiații (copii în general) erau depuși sub locuințe, a fost recent abordată într-un studiu și explicată ca activitate legată de sacralizarea spațiului locuit (Voinea V., 2001, p. 35 și urm.). Prezența sacrificiilor umane, presupune o organizare complexă a ritului, ce implică, în afară de „victimă”, un sacrificator, o motivație, un beneficiar, demonstrând complexitatea „fenomenului religios” în epoca neolitică. Generalizând, finalitatea și motivațiile sacrificiului ar putea fi: de îndepărtare a unui rău, sacrificii de atragere a bunăvoinței, sacrificii de mulțumire, sacrificii de sacralizare a unui loc sau a unui individ (Maus M., Hubert H., 1997; Riviere C., 2000, p. 106). Încercând să facem unele corelații între sacrificiu și contextul descoperirii acestor sacrificii, am putea presupune ca „beneficiari” ai unui sacrificiu: a. individuali/familie în cazul depunerilor de sub locuințe sau în locuințe (descoperiri la Tărtăria, Noșlac, Bucșani, Căscioarele, Hârșova etc.) b. comunitatea în cazul depunerii sacrificatului în gropi ce nu sunt suprapuse de locuințe (descoperiri la Cârcea, Tărtăria, Iclod, Cernavodă, Ariușd, Cucuteni, Scânteia, Girov, Traian etc.). Descoperiri ce sugerează sacrificii umane au fost observate de-a lungul întregului neo-eneolitic. Remarcăm că nu au fost descoperite înmormântări sub locuințe aparținând fazei B a culturii Gumelnița.

Descoperirea unor cranii umane sau a unor reprezentări de cranii umane din piatră, a fost explicată prin existența unui cult al craniului (Dumitrescu H., 1954; Bolomey Al., 1983, p. 164; Dumitrescu Vl., 1988, p. 49; Lazarovici Gh., Maxim Z., 1995, p. 179 și urm.). Analizând descoperiri din Anatolia, atribuite unui cult al craniului, J. Cauvain le asociază atât unor culte ocazionale familiale, cât și permanente, prin venerarea unui strămoș al comunității (Cauvain J., 1994, p. 152 și urm.). Riturile legate de vatră/cuptor au fost presupuse datorită unor depuneri, atât pe vatră, în miezul vetrei, cât și sub vatră. Depunerile de sub vatră sau în miezul vetrei au legătură cu fundarea, consacrarea acestui tip de construcție (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl., 1959, p. 172; Marinescu-Bâlcu S., 1981, p. 26; Monah D., 1993, p. 21; Bem C., și colab., 1999, p. 20; idem, 2002, p. 68; Bem C., 2002, p. 163-165; Ursulescu N. și colab., 2002, p. 36). Depunerile de pe vatră sunt legate probabil de rituri punctuale, în care se depuneau ofrande, putând avea un caracter casnic, familial.

În loc de concluzii. Prin datele furnizate de descoperirile arheologice, tindem să avem imaginea unui „fenomen religios” complex, prezent în epoca neo-eneolitică. Putem presupune prezența în neo-eneolitic a unor rituri și ritualuri asociate așezării, locuinței, vetrei, strămoșilor, în care „beneficiarii” pot fi atât individuali, cât și comunitatea. O categorie a unor rituri greu de identificat este acela legat de anumite sărbători, ocazii, rituri cu un caracter casnic, dar și rituri la care participa comunitatea. Am putea asocia riturile individuale mai mult cu elementele de magie, în sensul concluziilor lui E. Durkheim (Durkheim E., 1995), decât cu cele în care era implicată comunitatea, mai apropiate de ceea ce înțelegem prin religie.

Concluziile la care s-ar putea ajunge ar reprezenta numai un stadiu al cercetării. Acest subiect, respectiv religia comunităților preistorice, ce se pretează unor

speculații dintre cele mai diverse, pune inevitabil cercetătorul în fața realității, frustrante, de a depinde numai de informații arheologice, specifice. Încercarea de a interpreta unilateral, într-un sens mai mult sau mai puțin religios, unele observații arheologice pe care nu le putem momentan explica și raporta unei activități „normale“, va face să percepem omul din epoca neolitică (și) ca pe o ființă exagerat contemplativă. În acest context tentația construirii unei istorii, mai mult decât ipotetică, pare inevitabilă.

Asupra simbolisticii acestor manifestări, pentru care nu dispunem decât de descoperiri arheologice, se poate pronunța mai curând un istoric al religiei ce beneficiază de o pregătire specifică. Totuși, construcțiile teoretice, de cele mai multe ori sunt... teoretice. O sumă de factori ce țin de observația arheologică, de o instruire teoretică cel puțin minimală, asupra unor comportamente legate de manifestări ce par să depășească „caracterul strict utilitar“, vor permite întâmpinarea, reacția potrivită a arheologului, în fața unor astfel de descoperiri. Arheologul, prin mijloace specifice, poate face observații și oferi informații cât mai corecte asupra acestor descoperiri.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

Am evitat descrierea unor complexe în text, asigurând astfel discursului o anumită cursivitate. În organizarea repertoriului descoperirilor, am încercat, pe cât posibil, să respectăm criteriul cronologic.

1. Grădinile (jud. Dolj). Pe fundul gropii nr. 1, de formă aproximativ ovală, la adâncimea de 1,35 m față de nivelul actual de călcare, erau depuse ca ofrandă într-o oarecare ordine, un craniu și coarnele provenite de la cinci bouri. În umplutura gropii s-au mai găsit numeroase cochilii de melci de mărimi diferite, peste o sută fragmente ceramice, două dintre acestea sunt ornamentate cu buline de culoare albă pe fond roșucărămiziu. A mai fost găsit un idol de formă cilindrică, asemănător celor de la Gura Baciului și Donja Branjevina. Complexul aparține orizontului final cu ceramică ornamentată cu buline de la Gura Baciului (Nica M., 1981, p. 32-35).

2. Cârcea (jud. Dolj), „La Hanuri“. Sub un complex din epoca bronzului timpuriu a fost descoperită o groapă ce conținea nouă cranii umane. Complexul a fost atribuit primei faze a grupului cultural Cârcea (Nica și colab., 2001, p. 65).

3. Cârcea (jud. Dolj), „La Viaduct“. 1. A fost descoperit un lăcaș de cult ce era alcătuit dintr-un minialtar din piatră cu urme de arsură, ceramică și o reprezentare antropomorfă, complex atribuit culturii Cârcea IIID (Nica M., 1997, p. 23-24); 2. Tot în acest nivel cultural a fost descoperit un cuptor ce conținea cinci indivizi incinerați (Nica M., 1997, p. 23-24).

4. Cârcea (jud. Dolj), „La Viaduct“. Într-un nivel de locuire atribuit culturii Starcevo-Criș, au fost descoperite resturi ale unui schelet de copil cu urme de ardere, resturi ce au fost depuse pe o vatră aflată în interiorul unei locuințe (Nica M., 1976, p. 435).

5. Perieni (jud. Iași). Aproximativ în centrul așezării a fost descoperită o groapă de cult, în urma sondajului stratigrafic efectuat în 1954 de Mircea Petrescu-Dâmbovița. Groapa era ovală și avea diametrul de 2,80 x 2,10 m, avea pereții oblici și baza neregulată; adâncimea era de 0,85 m față de suprafața actuală. Inventarul gropii cuprindea o cantitate mare de ceramică pictată, unelte din piatră, silex și obsidian, bucăți de lipitură de vatră, pietre arse, oase de animale, trei figurine antropomorfe și

patru zoomorfe. Groapa și materialul ce forma inventarul ei, au fost atribuite unui nivel de locuire Starcevo-Criș (Petrescu-Dâmbovița, 1957, p. 65-83).

6. Poienеști (jud. Vaslui). În nivelul de locuire Criș, într-o groapă de 2,50 x 2,30 m era depus un copil, contorsionat, iar peste el erau depuse vase ceramice (Voinea V., 2002, p. 36-37).

7. Sălcuța (jud. Dolj), „Piscu Cornișorului“. În nivelul de locuire Starcevo-Criș a fost descoperit un craniu de taur depus pe fundul unei gropi (Berciu D., 1961, p. 346).

8. Tășnat (jud. Satu-Mare), „Sere“. Într-o așezare Starcevo-Criș IIID-IVA a fost cercetată o groapă în care era depus un craniu de bovidu ce avea și coarne (Nemeti J., Astaloș C., Szilard G., 2002, a XXXVI a Sesiunea națională de rapoarte arheologice Buziaș, 28 mai-1 iunie 2002).

9. Trestiana (com. Grivița, jud. Vaslui), „Trestiana I“. La sfârșitul anilor '80 au fost descoperite două locuințe caracterizate ca având rol de cult, atribuite unui nivel cultural Criș IIIB-IVA. 1. Astfel, locuința cu nr. 3 (C/L₂) se află amplasată în partea de sud-vest a așezării, are dimensiunile de 8 x 10 m (80 m²), inventarul fiind alcătuit din ceramică, idoli antropomorfi, o vatră (0,80 x 0,95 m) ce se află în mijlocul locuinței, o laviță de 1,60 x 0,50 m, patru cranii de ovi-caprine ce erau dispuse pe un prag, iar alte trei fragmente de cranii de ovi-caprine se aflau la mică distanță. Au mai fost descoperite tot aici trei coarne din lut și unul din os, două împungătoare, trei statuete antropomorfe, toate în apropierea pragului din interiorul locuinței (Popușoi E., 1990-1992, p. 20-43). De asemenea, în interiorul locuinței cu nr. 3 (C/L₃) a fost descoperită o groapă (5,70 x 5,10 x 0,80 m) ce avea pereții lipiți, în centrul gropii se afla o vatră ovală (0,60 x 0,40 m) nederanjată. În apropierea vetrei se afla un vas de provizii, fragmente dintr-un altar, doi idoli antropomorfi și unul zoomorf. De pe suprafața complexului s-au adunat cel mai numeros grup de elemente plastice din așezare: șase figurine antropomorfe, cinci figurine zoomorfe, un idol conic, altărașe și un prăsnel (Popușoi E., 1997, p. 114); 2. Un alt complex de cult pare să fie locuința cu nr. 6 (C/L₆). Suprafața locuinței este de 8 x 5 m. În interiorul ei au fost descoperite două gropi, prima avea diametrul de 3 x 1,75 m, cealaltă de 3,25 x 1,85 m. În interiorul acestei construcții a mai fost descoperită o laviță pe care se afla o mare cantitate de material arheologic: ceramică policromă, unelte din os și piatră, oase de animale. Spre colțul de nord-vest la cca. 0,75 m de prima groapă a fost descoperită o vatră lângă care se aflau un idol antropomorf și un pahar cu două proeminente conice (Popușoi E., 1990-1992, p. 20-43); 3. În groapa cu nr. 1 aflată în L₆, de formă ovală, orientată nord-nord-vest-sud-sud-est de 1,75 x 3 m, au fost descoperite oase, cenușă un topor din piatră, un împungător din os, un idol antropomorf (Popușoi E., 1997, p. 115); 4. Groapa a doua, orientată est-vest, de 1,85 x 3,25 m, aflată în L₆, avea pe latura de sud-vest o construcție din piatră. Între straturile de piatră care erau deranjate se aflau fragmente ceramice. Groapa are formă relativ ovală, cu dimensiuni de 0,40 x 0,60 m și care coboară sub nivelul podelei cu 0,50 m, plină cu cenușă. În amestecul cu cenușă au fost găsite patru figurine antropomorfe (Popușoi E., 1997, p. 115). Ambele locuințe (C/L₃ și C/L₆) se aflau amplasate aproximativ în partea centrală a așezării, datate în cultura Criș IV.

10. Verbița (jud. Dolj), „La eleșteu“. În nivelul I Starcevo Criș, în șanțul IV (inclusiv caseta IVa) s-a descoperit un bordei a cărui groapă are o formă foarte probabil rotundă, cu diametrul de 4,60 x 3,60 m. Pe fundul gropii s-a găsit un vas sferic dat cu culoare roșie în interior și pe zona superioară a suprafeței externe. Nu departe de vas se găsea

un corn de taur, iar la un nivel puțin mai ridicat se depuseseră coarnele unui cerb („mască“) la baza cărora se păstra o parte din craniu. Tot pe fundul gropii s-au găsit coarne de căprioară și un craniu de cerb în stare fragmentară (Berciu D., 1959, p. 75).

11. Zăuan (jud. Sălaj), „Dâmbul cimitirului“. În nivelul Criș IV a fost descoperit un complex de cult. O statueta de lut (Venus de la Zăuan) era așezată cu fața în jos pe un platou de chirpic, interpretat ca altar, gros de 0,20-0,25 m, lung de 0,90 m, la adâncimea de 0,36 m. Altarul, construit în aer liber, era protejat de o gardină de pământ. Lângă altar se afla o groapă, având forma unei pâlnii răsturnate cu diametrul de 1,25-1,30 m și o adâncime de 1,42 m. În groapă au fost găsite câteva fragmente ceramice, chirpic; în centrul gropii erau două lespezi de piatră. Lângă sau pe altar au mai fost descoperite un fragment de mască din lut, un vas cu două guri, un fragment de vas prevăzut cu mai multe orificii (Lako E., 1977, p. 43-44).

12. Pața (jud. Timiș), „Tell I“. În zona centrală a stațiunii arheologice a fost descoperit un sanctuar ce a avut două faze de funcționare, atribuit culturii Banatului, faza a II-a. 1. În prima fază, sanctuarul avea forma unei construcții rectangulare, era orientat est-vest, avea dimensiunile de aproximativ 12,5 x 7 m. În partea nord-vestică se găseau urmele unor despărțituri, distrusă în bună parte de faza a doua de construcție. Un perete distrus și nivelat, din lut și nisip „tencuit“ cu pământ galben lutos, delimita în interiorul sanctuarului o zonă sacră în care se găsea o masă-altar. Altarul avea o formă dreptunghiulară, fiind mărginit de pereți înalți de cca. 50-60 cm. Sanctuarul a fost împărțit de către cercetătorii respectivei așezări în câteva zone, fiind compus din: a. intrarea largă de circa 0,60 m; b. o vatră portabilă ce se găsea în fața intrării, fiind suspendată pe trei-patru picioare de lemn; c. soclul unui suport de idol-bust, având la bază 0,50 x 0,60 m; d. loc pentru depozitarea cenușii de la resturile arse ca ofrande; e. o casetă lată de 0,40 m și lungă de circa 0,60-0,80 m. De asemenea, au mai fost descoperite mai multe unelte mari de silex cu muchii tăioase. În faza a doua, după ce resturile primei faze au fost îndepărtate parțial, s-a construit un nou sanctuar, ceva mai mic. Dimensiunile noului sanctuar sunt de 11,6 x 6 m (pe axa lungă, est-vest). Avea două încăperi, una spre est, cealaltă spre vest. Încăperea dinspre răsărit adăpostea o statuie monumentală ce se afla pe un soclu de lut. Era o statuie dublă ce avea înălțimea de 0,90 - 1 m, soclul avea dimensiunile de 1,35 x 0,50 x 0,45 m și era incizat. Tot aici s-au mai descoperit o masă-altar, o cupă cu picior, o vatră portabilă, un altar, o tavă pentru depunerea ofrandelor. În încăperea de vest au fost descoperite o masă-altar, o vatră portabilă, un soclu pentru un bust de idol, o casetă de lut pentru arderea cenușii și depunerea de ofrande, un vas antropomorf în care au fost găsite oase de animale, mai multe greutateți de țesut, două căpățâni de taur din lut etc. În centrul sanctuarului era o masă-altar cu o suprafață de 31-33 m². Ea se sprijinea pe nouă stâlpi. Ulterior masa a fost împărțită în două prin ridicarea unui perete despărțitor, din nuiiele și pari (Lazarovici Gh., Drașovean Fl., Maxim Z., 2001); 2. Tot în cadrul acestei așezări a fost descoperită o groapă de cult (groapa cu nr. 63). Suprapunea sanctuarul a și se afla sub ultima lipitură a sanctuarului b. Inventarul consta dintr-un obiect de lut oval cu perforații, un fragment de vas cu față umană incizat, o greutate de lut, fusaiole nearse, fragmente de vase (Lazarovici Gh., Drașovean Fl., Maxim Z., 2001, p. 209); 3. În sanctuarul 2, s-au găsit un idol și un vas zoomorf depuse în groapa de lângă stâlpul intrării de vest (Lazarovici Gh., Drașovean Fl., Maxim Z., 2001, p. 285); 4. Într-o groapă descoperită în 1970 ce avea 3 x 0,7 x 0,5 m, au fost găsite depuse șase capace

de vas, un idol antropomorf, o protomă antropomorfă, o bilă de praștie, o greutate de plasă, foarte multă ceramică, oase de animale (Lazarovici Gh., Drașovean Fl., Maxim Z., 2001, p. 33-34, 284).

12. a. Cârcea (jud. Dolj), „Viaduct”. În nivelul cultural Vinca-Dudești a fost cercetată o locuință de suprafață caracterizată ca având un rol de cult (Nica M., 1984, p. 43). În colțul de sud se aflau așezate cu grijă un pahar, un vas de uz comun, un vas antropomorf, spre vest se aflau o greutate de lut, un topor lustruit, o plăcuță și un frecător din piatră. Locuința nu avea vatră. (Nica M., 1984, p. 42).

13. Tărtăria (jud. Alba), „Gura Luncii”. În orizontul cultural atribuit culturii Turdaș, au fost descoperite două gropi de cult. 1. În prima groapă au fost descoperite oase umane depuse dezordonat, trecute prin foc și unele sparte, ale unui individ de 35-40 ani, ceramică, 26 statuete antropomorfe de lut, două statuete antropomorfe de tip „cicladic” din alabastru, o brățară din scoica *Spondylus* și trei tăblițe din lut ars, din care una avea incizate o scenă (de vânătoare), iar două cu motive pictografice incizate (Vlassa N., 1976, p. 31-32); 2. În a doua groapă, ce avea tot un caracter ritual, au fost descoperite alături de o tăbliță cu motive pictografice incizate, plastică, ceramică (Maxim Z., 1999, p. 103).

14. Orăștie (jud. Hunedoara), „Dealul Pemilor”. În anul 1993, în punctul X₂, într-un nivel de locuire Vinca-Turdaș, a fost descoperit în locuința nr. 3 (L₃) un complex de cult, alcătuit din două statuete și o protomă de vas de cult, toate antropomorfe. Sabin A. Luca sublinia faptul că acest complex reprezintă „o trusă magică”. Statuetele sunt de sex diferit, cea masculină are înălțimea de 11,9 cm, iar cea feminină de 3,9 cm. Protoma are înălțimea de 7,5 cm, lățimea de 4,5 cm (Luca S. A., 1994, p. 363-367).

15. Iclod (comuna Iclod, jud. Cluj), „Pământul Vlădicăi”. În această așezare au fost descoperite mai multe complexe de cult, atribuite complexului cultural Iclod. 1. Un vas era depus într-o groapă (Lazarovici Gh., 1994, p. 327); 2. Groapa nr. 92 cu diametrul de 1,75 m și adâncimea de 0,50 m se afla în zona centrală a așezării. Inventarul era alcătuit din oase, 14 vase, trei topoare din piatră ce au dimensiuni cuprinse între 20 și 35 cm. Groapa a fost săpată în trepte, mai ales spre est. Pe fundul gropii erau așezate trei pietre mari, pe un strat de cenușă, oase arse și resturi de cărbune (Lazarovici Gh., 1995, p. 509-510); 3. Groapa nr. 94 se află amplasată în centrul așezării era de mici dimensiuni, în exteriorul ei descoperindu-se un vas și oase umane (Lazarovici Gh., 1996, p. 270); 4. Groapa nr. 95 era amplasată în centrul așezării, la adâncimea de 0,45 m, inventarul fiind alcătuit dintr-un vas și oase umane (Lazarovici Gh., 1996, p. 270); 5. Groapa nr. 96 avea un inventar alcătuit dintr-un vas, fragmente dintr-un parietal și un frontal uman (Lazarovici Gh., 1996, p. 270); 6. Groapa nr. 97b are dimensiunile de 40 x 50 cm, conține două oase umane, mai multe vase sparte ritual (Lazarovici Gh., 1996, p. 271); 7. Groapa nr. 98 se află în centrul așezării la circa 0,50 m de groapa de cult cu nr. 92. Are dimensiunile de 1,1 m x 0,20 - 0,40 m x 0,45 - 0,55 m. În interiorul ei au fost descoperite zece vase depuse în linie, câteva fragmente de oase umane, un corn de berbec. Orientarea gropii este nord-sud (Lazarovici Gh., 1996, p. 271).

16. Suplacu de Barcău (jud. Bihor), „Corău I”. Au fost descoperite patru gropi de cult atribuite grupului cultural Suplacu de Barcău, una aparținând nivelului I, iar trei în nivelul III. Gropile notate cu GXIII, G XIV, GXV (= Gr. 1, Gr. 2, Gr. 3, Gr. 4) sunt de formă rectangulară cu colțurile rotunjite (Gr. 1 = 0,60 x 0,45 m) sau ovală (celelalte gropi au diametre de 1,45 m; 0,75 m; 0,60 m) având pereții și fundul arse. Adâncimea

- acestor gropi variază între 0,25 – 0,30. Ele conțin fragmente ceramice, oase de animale, cenușă și cărbune. Gr. I a fost cercetată în anul 1981 (Ignat D. F., 1998, p. 31).
17. **Vărzari (jud. Bihor).** A fost cercetată în anul 1980 o groapă care avea formă circulară, cu diametrul de 1,50 m și adâncimea de 0,45 m. Inventarul gropii consta numai din ceramică, în majoritate pictată sau cu urme de pictură. În zonă nu s-au descoperit alte gropi și nici strat de cultură (Ignat D. F., 1998, p. 31).
18. **Țaga (jud. Cluj), „Baza arheologică“.** Groapa nr. 28 are formă ovală, cu dimensiuni de 2,8 x 2,2 x 0,35 m (posibil să fi fost un semibordei abandonat), în umplutură erau numeroase resturi de crani de cerb și vită, multe cu urme de ardere, alte oase de animale, maxilare de bovine și cerb, ceramică fragmentară, complex atribuit comunităților orizontului cultural Țaga II (Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, p. 320).
19. **Medgidia (jud. Constanța), „Cocoasă“.** Aici a fost descoperită și cercetată o groapă rituală de formă ovală (4 x 1,05 m) în care se aflau 60 unelte din silex, un topor de granit, o dălțiță din gresie, două frecătoare, două împungătoare, o spatulă din os, câteva „plantatoare“ din corn, diferite podoabe, ceramică, două piese de forma unor jumătăți de elipsă, mai multe figurine antropomorfe, complexul aparținând primei faze a culturii Hamangia (Hașotti P., 1997, p. 63).
20. **Bala (jud. Tulcea), „Drumul vacilor“.** În anul 1974 a fost dezvelită parțial o groapă, atribuită culturii Hamangia II. S-a observat că deschiderea gropii era de 2,45 m, prezentând în partea de est o treaptă pentru coborâre. Groapa a fost săpată de la baza nivelului superior al stratului de cultură și intra în pământul galben steril pe o adâncime de 1,20 m. Pereții gropii erau ușor înclinați în afara, fundul avea o ușoară albiere. La golirea gropii au fost descoperite numeroase fragmente ceramice de vase sparte *in situ*, oase de animale, scoici, melci, bucăți mici de chirpic ars și cenușă. La baza gropii era depus un craniu de bovid. În fața orbitei drepte se afla un toporaș de piatră șlefuit nefinisat. Între coarnele bovidului se afla un fragment mare de strachină, plin cu cenușă, iar în apropierea craniului s-au descoperit trei lame de silex. De jur-împrejurul craniului au fost găsite foarte multe fragmente ceramice de la diferite vase ce au fost întregite parțial și care sunt ornamentate aproape în totalitate (Lazurcă E., 1980, p. 7-8).
21. **Ceamurlia de Jos (jud. Tulcea).** Groapa nr. 20 a fost săpată în suprafața A în anii 1952 și 1953. Groapa are o formă rotundă în plan, cu diametrul de 4 x 3,80 m, pereții dreپți. În groapă s-au descoperit foarte multe oase de animale, cărbuni, cenușă, multe din oasele erau arse. La un loc cu oasele s-au descoperit rășnițe de piatră, fragmentate. S-a observat că multe oase reprezentau coloane vertebrale intacte, inclusiv de pește, ceea ce presupune depuneri intenționate. În groapă au fost descoperite și fragmente ceramice, puțină cenușă și cărbune (Berciu D., 1966, p. 145-147). Complexul datează din cultura Hamangia faza II.
22. **Golovița (jud. Tulcea).** În șanțul I/1960 s-a descoperit la adâncimea de 0,65-0,80 m o groapă rotundă în plan, având diametrul de 0,90 m. În interiorul ei au fost descoperite numeroase fragmente ceramice de la vase sparte intenționate, precum și vase întregi, așezate într-o anumită ordine și cu grijă. În special au fost sparte vasele mari. Pe latura de nord-vest a gropii se aflau trei cupe cu picior, așezate intenționate cu gura în jos. Aproximativ în centrul gropii era așezat în picioare un vâscior bitronconic. Au mai fost descoperite multe fragmente ceramice, un singur os de animal (Berciu D., 1966, p. 240-242). Complexul datează din cultura Hamangia faza II.

23. Cenavoda (jud. Constanța), „Columbia D“. 1. Într-o groapă au fost depuse cranii umane întregi sau fragmentare, femure, oase de animale, scoici, o piatră (Morintz S., Berciu D., Diaconu P., 1955, p. 154-156); 2. Complexul N cuprinde două cranii de la care lipsesc maxilarele inferioare, având alături un craniu de copil, un vas bitronconic, fragmente ceramice, un maxilar de bou. Sub unul din cranii erau scoici (Morintz S., Berciu D., Diaconu P., 1955, p. 157); 3. Complexul O cuprindea un schelet de copil ciopârțit, un vas, scoici, oase de animale, o statueta feminină (Morintz S., Berciu D., Diaconu P., 1955, p. 157); 4. În groapa cu nr. 1 au fost descoperite alături de oase umane, oase de animale, figurine antropomorfe, unelte din silex, ceramică (Berciu D., Morintz S., 1957, p. 85); 5. Groapa nr. 2 se afla la vest de groapa nu. 1, la o adâncime de 2,40 m față de nivelul actual. Inventarul era format din oase umane, oase de animale, cochilii de scoici, figurine antropomorfe, unelte din silex și un topor din piatră. Oasele umane nu se aflau în poziție anatomică (Berciu D., Morintz S., 1957, p. 85).

24. Limanu (jud. Constanța). La 0,35 m adâncime a fost descoperită o groapă în care se aflau depuse un craniu de *Hydruntinus hydruntinus*, dentiția de la alte câteva exemplare de același animal, un fragment de brățară de scoică *Spondylus*, două lame de silex și câteva fragmente de ceramică aparținând culturii Hamangia faza III (Galbenu D., 1970, p. 77).

25. Târgușor (jud. Constanța), „Urs“. Într-o groapă cu diametrul de 0,60 m au fost descoperite peste 200 de așchii de silex. Complexul a fost datat în cultura Hamangia faza III (Hașotti P., 1997, p. 23).

26. Grădiștea Coslogeni (jud. Călărași). 1. În groapa bordeiului nr. 5 au fost descoperite trei statuete antropomorfe lângă vatră, împreună cu solzi de pește și fragmente de la o carapace de broască țestoasă. În apropierea uneia dintre figurine au fost descoperite două mărgel (Neagu M., 1997, p. 98); 2. statueta antropomorfă depusă pe vatra unui bordei (Neagu M., 1997, p. 98); 3. statueta antropomorfă depusă pe vatra unui bordei (Neagu M., 1997, p. 98). Complexele sunt atribuite culturii Boian, faza Bolintineanu.

27. Piscu Crăsani (jud. Ialomița). O statueta a fost descoperită depusă pe vatra unei locuințe de suprafață Bolintineanu (Neagu M., 1997, p. 98).

28. Lișcoteanca (jud. Brăila), „Moș Filon“. În nivelul de locuire Boian, faza Giulești, a fost descoperită o groapă de cult. Ea se afla într-o locuință-bordei, în colțul de nord-vest al acesteia. Groapa era de formă conică, cu gura perfect rotundă, având în partea superioară diametrul de 0,80 m și adâncimea de 1,25 m. Conținutul acestei gropi era format din cenușă, cărbune, vase întregi sau fragmentare (Hartuche N., 1983, p. 7-37).

29. Gălățui (jud. Călărași), „Movila Berzei“. În al doilea nivel de locuire atribuit culturii Boian, faza Giulești a fost descoperit un sanctuar ce avea dimensiuni apreciabile: 8 x 10 m. Construcția era dispusă pe direcția nord-sud. Edificiul avea ferestre rotunde și pereți din chirpic masiv cu urme de pictură albă și roșie. Întreaga construcție a fost ridicată pe o platformă de chirpic și bărne dispuse transversal pe direcția est-vest. Sub platformă și chiar încastrate în aceasta, au fost descoperite fragmentele unui sanctuar miniatural. În interiorul „edificiului“ au fost descoperite mai multe lavițe patrulate sau rectangulare, două vetre cu gardină înaltă de 20-25 cm și aproximativ în centrul incintei un stâlp de formă pătrată. În afara pieselor de mobilier a

fost descoperită o cantitate importantă de vase ornamentate și două statuete antropomorfe, fragmentare (Neagu M., 1999, p. 22).

30. Glina (jud. Ilfov), „La Nuci“. În așezarea atribuită culturii Boian - faza Vidra, ce era protejată de un șanț de apărare, au fost descoperite mai multe morminte de copii, din care unul se afla plasat sub podeaua unei locuințe. Acest mormânt cu caracter ritual a fost descoperit de M. Petrescu-Dâmbovița în anul 1943. Se afla plasat în partea de sud-est a sectorului săpat. Groapa mormântului și scheletul din ea erau acoperite de o locuință de suprafață de la baza stratului de cultură Boian (faza Vidra). Scheletul era în poziție chircită, pe partea stângă (Comșa E., 1974, p. 202).

31. Izvoarele (jud. Giurgiu). Sub platforma unei locuințe, în dreptul limitei de nord-est, la 1,90 m adâncime a fost descoperit un mormânt de înhumatie. Scheletul, aparținând unui individ în vârstă, se afla în poziție chircită moderată, pe partea stângă, orientat cu craniul pe direcția nord-est. Nu avea inventar. Complexul aparține unui nivel de locuire Boian-Spanțov (Comșa E., 1970, p. 89).

32. Spanțov (jud. Călărași), „Malul Bulicoaiei“. În anul 1952 a fost descoperită o groapă rituală pe fundul căreia era depus un cap de *Bos primigenius* lung de 0,80 m, în jurul său aflându-se vase sparte. Complexul a fost atribuit nivelului de locuire Boian-Spanțov (Bucur M., 1953, p. 224-225).

33. Căscioarele (jud. Călărași), „Ostrovelul“. În nivelul de locuire atribuit culturii Boian-Spanțov, au fost degajate în anul 1968 două locuințe și un mare complex de cult, respectiv un sanctuar. 1. Sanctuarul, avea două încăperi, era o construcție de dimensiuni mari (16 x 10 = 160 m²). El se afla amplasat aproximativ în centrul așezării. Una din încăperi avea podeaua din lut, peretii erau pictați cu motive geometrice, vopsite în alb-gălbui pe un înveliș roșu, așternut ca fond pe tencuiala de lut a pereților. Pe unul din pereții acestei încăperi era montat un „medalion“ de lut, circular, pictat cu o spirală roșie. Două coloane înalte de circa 2 m, cu diametre diferite, modelate din lut, pe trunchiuri de copac, erau principalele piese de cult. De formă tronconică, cu secțiunea ovală, îngustate spre vârf, cele două coloane aveau trei straturi succesive de lipituri, pe fiecare strat fiind pictate motive decorative diferite. În sanctuar au mai fost descoperite o laviță din lut pictată, o rășniță. Nu au fost descoperite nici un fel de piese antropomorfe și zoomorfe (Dumitrescu Vl., 1970, p. 5-24); 2. În apropierea uneia dintre coloane a fost descoperit un copil îngropat (Dumitrescu Vl., 1970, p. 5-24).

34. Traian (jud. Neamț), „Dealul Viei“. În anul 1961 în afara șanțului de apărare s-a descoperit o groapă săpată de la nivelul corespunzător stratului de cultură precucutenian, ce se adâncea până în lutul galben, steril arheologic. În pământul de umplutură se aflau câteva pietre, oase de animale, cioburi, iar la fund, la cca. 1,40 m adâncime (de la nivelul actual), o serie de pietre destul de mari și un vas piriform (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl., 1970, p. 49-50).

35. Poduri (jud. Bacău), „Dealul Ghindaru“. 1. A fost descoperit un sanctuar (L 36) ce datează de la sfârșitul fazei Precucuteni II, aflat în primul nivel al stațiunii la adâncimea de 4,15 m. Nu a fost degajat în întregime. În interiorul sanctuarului au fost descoperite două vetre, aflate la mică distanță una de alta. În apropierea primei vetre a fost găsit un complex de obiecte, format dintr-un vas în miniatură, un tron de lut ars și șapte mici statuete feminine. Lângă cea de-a doua vatră, într-un vas sfărâmat de prăbușirea pereților, dar care fusese protejat de un vas mai mare, așezat cu baza în sus, au fost descoperite 21 statuete feminine, 13 tronuri de lut ars și alte două mici obiecte, toate

acestea, inițial învelite în paie. Din aceste statuete, 15 erau mai mari, pictate în roșu, fiecare dintre ele având probabil un tron de lut, șase erau mai mici, tot feminine, îngrijit lucrate, dar nepictate (Monah D., și colab., 1982, p. 11-13). Faptul că o parte din sanctuar era distrus de un șanț din epoca bronzului, nu a permis să fie precizate dimensiunile și eventualele amenajări interioare; 2. Locuința 73a avea un vas îngropat sub bărnele platformei (Monah D. și colab., 2002, p. 244); 3. Sub platforma locuinței 73a a fost descoperit un complex de formă aproximativ ovală, orientat est-vest, cu diametrul de 1,5 x 1 m. Complexul era format din 135 pietre de râu aranjate cu grijă. În mijlocul acestui pavaj se afla o groapă de formă circulară, cu diametrul de 0,3 m și adâncimea de 0,4 m. Pe fundul gropii, central, era depusă o statueta feminină, în poziție șezând, cu fața orientată spre est. Statueta are înălțimea de 4 cm, fiind un exemplar tipic precucutenian, faza III. În umplutura gropii se afla un sediment maroniu cu bucățele de chirpic ars și cărbune de lemn și o cochilie de scoică. Pavajul era acoperit de un strat de lut, cu grosimea de 1 cm în zona ce suprapunea groapa și aproape 10 cm spre margini. Pe această lutuială au fost așezate bărnele locuinței 73a (Monah D. și colab., 2002, p. 245); 4. în apropierea locuinței 73a, au fost identificate două gropi de cult cu depuneri de oase (Monah și colab., 2001, p. 193). Nu dispunem de alte informații pentru a aborda fiecare groapă separat.

36. Isălia (jud. Iași), „Balta Popii“. 1. În anii 1996-1999 a fost descoperită locuința I precucuteniană ce avea un caracter de cult. Inventarul era format din un vas *askos*, două măsuțe de cult, o mare cutie de lut cu colțurile rotunjite, o tabletă de cult cu semne incizate, un vas ce conținea 21 statuete feminine de lut cu acoliții lor stilizați, 13 scăunele-tronuri. Locuința avea două faze de construcție, era plasată central în cadrul așezării (Ursulescu N., Merlan V., Tencariu F., 2000, p. 110-111); 2. În anul 2001 cercetându-se locuința nr. 3, precucuteniană, caracterizată ca având un rol de cult, s-a observat că sub cuptorul din locuință fusese săpată o groapă (Ursulescu N., Merlan V., Tencariu F., 2002, p. 161) Nu cunoaștem inventarul complexului.

37. Larga Jijiei (jud. Iași). Groapă precucuteniană, cilindrică, a fost umplută exclusiv cu resturile unor pereți incendiați ai unei locuințe (Nestor I., 1952, p. 48; Marinescu-Bâlcu S., 1974, p. 106).

38. Târgu Frumos (jud. Iași), „Baza Pătule“. 1. În locuința II căreia i-a fost atribuit un rol de cult, ce avea două camere, lângă vatră a fost descoperit un altar. Era pictat cu alb și roșu brun. Pe baza de lut, în formă de casetă, a altarului se ridică o placă înaltă de 0,25 m, lată de 0,20 m și groasă de 3 cm. Aceasta redă stilizat aspectul corpului uman, iar zona gâtului și a capului erau rupte (Ursulescu N., Boghian D., Cotiugă V., 1999, p. 121); 2. În anul 1999 a fost cercetată groapa nr. 26. Se afla la 2,10 m de suprafața actuală, avea adâncimea de 1,20 m de la nivelul de săpare, și diametrul de 0,70 x 0,30 m. Inventarul consta din patru bucranii (unul de *Bos primigenius* și trei de *Bos taurus*), 43 de coarne de la bovidee, resturi osoase de bovine, ovicaprine, porcine, cabaline, cervidee, urs, castor, lup, vase cu trăsături antropomorfe, opt statuete antropomorfe, șase dălțițe și topoare șlefuite, șase fragmente de rășnițe, o nicovală de piatră, o mărgică de cupru, un pandantiv din scoică, mai multe unelte de os, fragmente de vase suport și de tip „horă“, fragmente ceramice. A fost săpată în șanțul de îngrădire (Ursulescu N., Cotiugă V., Boghian D., 2000, p. 106); 3. Sub vatra locuinței nr. II, ce avea trei-patru refaceri, a fost descoperită o groapă de cult (Ursulescu N., Cotiugă V., Boghian D., 2000, p. 107); 4. Sub cuptorul locuinței nr. 8, a fost descoperită o groapă

(Gr. 25) legată de practici de cult. Cuptorul avea nouă refaceri (Ursulescu N. și colab., 2002, p. 36); 5. Într-o groapă (Gr. 2) de 1 x 0,85 m, adâncă de 0,60 m au fost descoperite 20 de astragale a căror dispunere grupată sugerează un caracter intenționat al depunerii. Tot în groapă au fost descoperite ceramică, trei nuclee de silex, un gratoir dublu, fragmentele unei plăci de gresie (Ursulescu N., Boghian D., 1996, p. 43-44).

39. **Târpești (jud. Neamț), „Râpa lui Bodai”.** 1. Într-o locuință precucuteniană L6, a fost găsită o statueta aproape întreagă, prinsă în gardina de pe latura cuptorului construcției (Marinescu-Bâlcu S., 1981, p. 26); 2. Un alt complex de cult este cel de sub locuința nr. 4 în care s-a descoperit un vas de fundație, îngropat ritual, după ce mai întâi fusese trecut prin foc (Marinescu-Bâlcu S., 1968, p. 403; idem, 1974, p. 107; idem, 1981, p. 26, 47); 3. Tot în nivelul precucutenian de la Târpești a fost descoperită o aglomerare de 20 statuete, după alte surse în jur de 13-14, mai multe tipuri de scaune miniaturale din lut și o tablă de lut de dimensiuni modeste. În acest caz, ne aflăm probabil, în fața resturilor unui complex de cult descoperit în condiții nerituale (Marinescu-Bâlcu S., 1974, p. 107; idem, 1981, p. 26-27, Monah D., 1997, p. 31, 44).

40. **Traian (jud. Neamț), „Dealul Fântânilor”.** În nivelul precucutenian au fost descoperite mai multe gropi de cult. 1. Groapa precucuteniană K conține vase fragmentare, câteva sute de cochilii de melci, așezate cu grijă, în rânduri suprapuse (Dumitrescu H., 1953, p. 64); 2. Groapa E conține un vas mare cu resturile unei ofrande, deasupra căruia fusese spart un alt vas (Dumitrescu H., 1953, p. 64); 3. Un alt complex a fost descoperit în zona de vest a șanțului I/1957, la 0,90 - 1 m adâncime, constând din vase sparte, râșnițe, frecătoare, o sulă de aramă, un fragment dintr-o tavă de lut relativ dreptunghiulară, cu cinci picioare, foarte multe cochilii de melci, fragmente dintr-o vatră.

41. **Zau de Câmpie (jud. Mureș), „La grădiniță”.** În nivelul Petrești A, ce suprapune o așezare Lumea Nouă-Iclod, a fost descoperită o groapă ce avea ca inventar foarte multe oase, ceramică sugerând un „banchet” de fundare a unei noi așezări (Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, p. 320).

42. **Cașolt (jud. Sibiu), „Poiana în Pisc”.** 1. În anul 1957 a fost descoperită o groapă de cult, situată la marginea de nord-est a așezării, forma ei neputând fi stabilită. Groapa pătrundea până la 1,30 m de la suprafața actuală a terenului și avea diametrul de 1 m. Fundul gropii nu prezenta urme de arsură, deși era acoperit cu un strat gros de circa 0,15 m format din cărbune, oase calcinate, fărâmițate și mici fragmente de chirpici și de ceramică. Urmau fragmente ceramice mai mari aparținând mai multor vase, din care au fost întregite un castron de formă tronconică și un capac. Aceste vase au fost sparte ritual, iar peste ele au fost depuse apoi, culcate în semicerc, patru vase mari, găsite *in situ*, dar sparte de greutatea pământului. Alături de vase se mai aflau: o gardină de vatră, o imitație de lut a unui topor de piatră, două plăci de gresie. În vase s-au găsit semințe de cereale, oase calcinate. Întregul grup de vase a fost surprins cu totul nederanjat. Acest complex de cult a fost atribuit unui nivel de locuire cultural Petrești, faza A-B (Macrea M., 1959, p. 426-428; Paul I., 1992, p. 103-104); 2. Tot în acest nivel de locuire, la capătul de nord-vest al secțiunii a VII-a în apropiere de locuința nr. 2, a fost descoperită în anul 1958 o altă groapă de cult, având adâncimea maximă de 1 m de la suprafața actuală a solului și diametrul de 0,90 m. Conținutul gropii consta în câteva vase sparte, îngrămădite fără o ordine anume și bucăți mici de oase calcinate și cărbune. Din acest inventar a fost întregit numai un vas (Paul I., 1992, p. 103-104).

43. Uioara de Sus (jud. Alba), „Livadea”. În așezarea atribuită comunităților Petrești, a fost descoperită de către Aldea I. Al. o groapă în care erau depuse vase întregi (Dumitrașcu S., 1995, p. 121).

44. Ghibom (jud. Alba), „În Față”. În 1971 a fost descoperit un complex de cult într-o locuință cu platformă de lemn. Complexul era alcătuit dintr-o masă-altar pe care se găseau opt vase, un cap de corb din lut și o tăbliță din lut, ornamentată prin grupuri de incizii. Toate vasele sunt pictate. Capul de corb are lungimea totală de 12 cm, era pictat cu motive ce constau din linii și unghiuri. Tăblița are dimensiuni cuprinse între 7,7 cm și 8,4 cm. De asemenea, sub masa-altar a fost descoperit un vas de mari dimensiuni în care se depuneau resturile provenite de la ofrandele aduse ca jertfă. Dimensiunile lui erau de 55,5 cm și 8,4 cm. Lungimea mesei-altar, ca și lățimea maximă nu depășeau 1 m. Complexul a fost datat în cultura Petrești, faza A (Aldea Al. I, 1974, p. 40-47).

45. Turdaș (jud. Hunedoara), „Luncă”. În nivelul cultural Petrești faza A, sub locuința 2 a fost descoperită o groapă în care erau depuse șase rășnițe (cinci cu partea utilă în jos), o piesă din gresie, un bolovan de silex, o piesă din piatră interpretată ca fiind o mască zoomorfa (Luca S. A., 2001, p. 88 și urm.).

46. Noșlac (jud. Alba), „Pe șes”. Al patrulea mormânt pare să aibă un caracter mai deosebit având analogii cu înmormântările rituale din cadrul culturii Gumelnița, mormântul fiind plasat chiar sub locuință. Inventarul este unul foarte sărac, descoperindu-se doar o unealtă de silex plasată lângă mâna scheletului. Mormântul a fost atribuit unui nivel de locuire Petrești faza A-B (Paul I., 1992, p. 115, 141-142 și 159).

47. Pianul de Jos (jud. Alba), „Podei”. În anul 1963 într-un nivel de locuire Petrești, faza B, a fost descoperit un complex de cult, format dintr-o masă de cult din lemn peste care a fost aplicat un strat uniform de lut amestecat cu pleavă. Lungimea și lățimea mesei pare să aibă 1 m, înălțimea era de peste 50 cm. Pe această masă se aflau nouă vase din ceramică, dintre care unele de provizii, ce aveau înălțimea de 51 cm, diametrul gurii 35 cm, iar diametrul bazei era de 17 cm. Acest complex de cult se pare că se găsea în aer liber sau protejat de o construcție ușoară. În imediata apropiere a complexului au mai fost descoperite o vatră, o rășniță și un vas antropomorf (Paul I., 1965, p. 5-18).

48. Tărtăria (jud. Alba), „Gura Luncii”. În timpul săpăturilor efectuate de un colectiv condus de K. Horedt în anii 1942-1943, într-un nivel de locuire atribuit culturii Petrești faza A-B a fost descoperit un complex de cult. Acest complex constă din depunerea pe vatra din cadrul unei locuințe, a unui copil, situație ce l-a determinat pe autorul cercetărilor să afirme existența unei înmormântări rituale (jertfă de copil) (Paul I., 1992, p. 116 și 159).

49. Băneasa (jud. Galați). În imediata apropiere a locuinței 1 a fost descoperită o groapă de forma unui clopot, lipită, ce conținea ceramică, o rășniță de piatră fragmentară, un pahar cucutenian, un vas plin cu boabe de grâu carbonizate. Groapa a fost atribuită aspectului Stoicani-Aldeni (Dragomir I. T., 1969, p. 54-55).

50. Bălănești (jud. Buzău), „Mucăa mare”. În interiorul unei locuințe a fost descoperit un craniu uman ce era așezat pe un vas fragmentar. Atât vasul cât și craniul erau pictate cu ocră roșu. Complexul a fost atribuit aspectului cultural Stoicani-Aldeni (Dumitrescu Vl., 1994, p. 169).

51. Tangâru (jud. Giurgiu). Într-o locuință aparținând fazei Gumelnița A1, ce avea pereții pictați cu alb și roșu, pe latura sudică a fost descoperit un element arhitectonic (coloană ?), iar nu departe de el, în centrul locuinței, resturile unei statuete de mari dimensiuni (1 m), pictată cu alb, care fusese modelată pe un schelet de lemn (Berciu D., 1961, p. 420-421).

52. Bucșani (jud. Giurgiu). În primul nivel nivelul de locuire Gumelnița A, sub podeaua de lut groasă a locuinței 10, în anul 1998 a fost descoperit depus pe o lentilă de nisip cadavruul unui copil (sub șase luni), chircit pe partea dreaptă, cu capul orientat aproximativ spre sud (Marinescu-Bâlcu S. și colab., 1998, p. 111; Bem C. și colab., 2002, p. 67).

53. Bordușani (jud. Ialomița), „Popină“. În anul 1991, în suprafața a , partea de nord-nord-est, a tell-ului, într-un nivel de locuire atribuit etapei A2 a culturii Gumelnița, a fost descoperit un complex de cult ce prezenta unele analogii cu cel din așezarea Gumelnița A2 de la Hîrșova. Astfel, în cadrul unei locuințe a fost descoperit un altar cu mai multe refaceri, ce prezenta un orificiu și baza unui soclu. Acest altar pare să facă parte din inventarul unui complex de cult cu atribute familiale (Marinescu-Bâlcu S., și colab., 1997, p. 35, 132).

54. Căscioarele (jud. Călărași), „Ostrovelul“. 1. În nivelul de locuire atribuit fazei A2 a culturii Gumelnița, a fost descoperită o locuință (L4) ce pare să aibă un caracter de cult. Ea se afla în partea centrală a așezării și suprapunea sanctuarul din nivelul de locuire Boian-Spanțov. Locuința avea aproximativ 70 m² (10 x 7m) și a fost descoperită în anul 1964. Inventarul construcției (L₁) era alcătuit din vase *askos*, alte vase de cult și o machetă de sanctuar formată din patru *cellae* edificate pe un postament. Macheta-sanctuar se afla aproximativ în colțul locuinței (L₁). A fost realizată dintr-o pastă de factură locală de culoare roz-roșiatică, are un aspect monumental, fiind formată dintr-un pedestal pe care au fost modelate patru locuințe, având deasupra „frontonului“ și la colțurile acoperișului coarne ce ornează marginile exterioare ale portalurilor. Dimensiuni: înălțimea 24,2 cm; lungimea bazei 51 cm și 49,8 cm în partea superioară, lățimea 13 cm, înălțimea căsuțelor este cuprinsă între 7,8 și 8 cm, intrările din față au înălțimea de 4 cm, intrările din spate au diametrul de 6,8 - 7 cm (Dumitrescu H., 1968, p. 381-394); 2. Tot în acest nivel de locuire au fost descoperite 11 schelete de copii îngropați sub locuințe. Schelete, păstrate în bună stare, zăceau pe partea stângă, puternic chircite, având o orientare identică (Dumitrescu Vl. 1994, p. 271); 3. Într-o groapă era depus un craniu uman, așezat cu fața spre sud-vest, îi lipsea maxilarul inferior și care nu păstra nici una dintre vertebrele cervicale. Lângă craniu se aflau un corn de cerb, oase, o piatră (Dumitrescu Vl., 1986, p. 78).

55. Gumelnița (jud. Călărași). În nivelul de locuire Gumelnița A2, în anul 1960, a fost descoperită o groapă de cult, în care se aflau un craniu sfărâmat, ceramică, ocră roșu, cenușă și alte resturi (Dumitrescu Vl., 1996, p. 207).

56. Hîrșova (jud. Constanța), „Hîrșova Tell“. 1. Pe vatra locuinței 5, alături de materialul ceramic căzut o dată cu dărâmarea pereților, se afla un vas în interiorul căruia erau puse mai multe brățări din scoică, unele întregibile, altele tăiate și găurite în parte, pentru a fi transformate în mărgeli. Tot pe vatră s-a găsit și un suport zoomorf inelar cu patru piciorușe. Capul era pictat cu alb și roșu. Lângă vatră se aflau patru sule, o dăltiță, cinci inele de buclă din aramă (Galbenu D., 1962, p. 294-296); 2. La începutul anilor '90 a fost descoperită o locuință de cult, ce are două faze de construcție. S-a

conservat aproximativ jumătate din suprafața inițială (cca. 20 m²). Era construit din chirpici, cu multă pleavă în compoziție. În „sanctuarul” din prima fază de construcție, se afla un altar ce avea dimensiuni cuprinse între 1,10x1x0,45 m, care era amplasat în colțul de nord-vest, lipit de perete. Era construit dintr-un lut fin și foarte compact, laturile erau ușor arcuite. De asemenea, au fost descoperite numeroase vase. „Sanctuarul” din faza a doua de construcție prezenta două altare în interiorul său. Primul era cel din faza anterioară, cel de-al doilea fiind contemporan cu cea de-a doua fază de construcție. Avea dimensiunile de 1,10 x 0,60 x 0,20-0,30 m. Era construit dintr-un lut mai puțin fin, avea mai multe reparații. Podeaua sanctuarului era din lut bine bătătorit și îngrijit întins. La marginea de sud-est a altarului nr. 2 se afla un fel de casetă cu pereții din lut (L=0,60 m; l=0,55 m; h=0,23 m), dispusă ușor asimetric față de axul lung al altarului, a cărui latură îngustă era în același timp o latură a casetei. În interiorul casetei se afla foarte multă ceramică. Către mijlocul sanctuarului se afla o laviță de lut, puternic distrusă, ce avea o formă dreptunghiulară, cu înălțimea de 0,17 m. În afară de marea cantitate de ceramică, în „sanctuar” au mai fost descoperite un „idol” zoomorf, un ac de păr din aramă și două greutatea pentru războiul de țesut. Amplasamentul locuinței de cult (sanctuarului) era aproximativ în centrul așezării (Hașotti P., 1997, p. 80-81); 3. În anul 1995 a fost descoperit mormântul unui copil ce avea vârsta de 5-6 ani, amplasat sub podeaua unei locuințe. Era înmormântat în poziție chirchită cu mâinile și picioarele legate, el pare să fi suferit de o malformație atât a cutiei craniene cât și coloanei vertebrale. Fusesse depus într-un sac, excremențele conservate în zona rectală permit avansarea ipotezei că moartea sa a avut cauze violente. Acest complex a fost descoperit într-un nivel de locuire Gumelnița A2 (Popovici D., Rialland Y., 1996, p. 56).

57. Lișcoteanca (jud. Brăila), „Movila Olarului”. Cu prilejul săpăturilor întreprinse de către N. Harțuche și F. Anastasiu, a fost descoperită o groapă de cult. Groapa avea pereții lutuiți, conținea o mare cantitate de grâu carbonizat, precum și câteva vase întregi, pictate, un colier de mărgelile din lut ars și un pandantiv rombic din lut ars. Groapa a fost atribuită unui nivel de locuire Gumelnița A2 (Harțuche N., 1980, p. 281-355).

58. Pietrele (comuna Băneasa, jud. Giurgiu), „Gorgona”. În nivelul de locuire care aparține culturii Gumelnița, etapa A2 a fost descoperită o locuință ce pare să aibă attribute de cult. Locuința cu nr. 1 (L1) în care s-a descoperit și un model de locuință din lut, avea un bogat inventar format din vase, unelte, arme, obiecte de podoabă. De asemenea, în interiorul ei, mai ales pe latura de vest, au mai fost descoperite locuri amenajate special pentru practicarea cultului, piese de cult (plastică antropomorfă și zoomorfă) (Berciu D., 1956, p. 506, și urm.).

59. Șeinou (jud. Călărași), „Movila din cimitir”. În nivelul Gumelnița A2 a fost descoperită o locuință incendiată cu o suprafață de 5,20 x 4,10 m. Aceasta se prezenta sub forma unei mase de chirpici cu grosimea de 0,60 m. Chirpiciul purta urme de nuiel, crengi mai groase și „scânduri”. Deasupra distrugerii au fost depuse câteva vase întregi și câteva greutatea de lut care provin, probabil, de la un război de țesut (Șimon M., Partnic V., 2001, p. 224; Partnic V., Oprea G., Dobre G., 2002, p. 199).

60. Vidra (jud. Ilfov). În cuprinsul așezării Gumelnița, uneori chiar lângă vatră, au fost descoperite mai multe crani umane izolate (Comșa E., 1960, p. 94).

61. Bucșani (jud. Giurgiu), „Pod“. 1. În ultimul nivel de locuire, atribuit fazei B a culturii Gumelnița, a fost descoperită o groapă, aflată aproximativ în centrul movilei și în imediata apropiere a zonei de altitudine maximă, în care era depus corpul fără cap al unui *Bos primigenius*. Groapa este realizată înainte de a fi construită vreo locuință, fiind primul complex din acest nivel (Bem C. și colab., 2000, p. 20; Bem C., 2002, p. 164-165); 2. O situație deosebită a fost observată în cadrul cuptorului anexei locuinței nr. 9. Între cele două faze de utilizare ale acestuia se interpune o unitate stratigrafică de 9-12 cm grosime fără urme de ardere, care conține ca singur material arheologic un saltaleone din aur (Bem C. și colab., 2000, p. 20); 3. La baza refacerii cuptorului din locuința nr. 9 erau depuse două frecătoare din astragale de oaie, un fragment de lamă de silex și o piesă antropomorfă din lut, plasate în colțul nord-vestic al cuptorului (Bem C., 2002, p. 164). Se precizează că toate structurile de combustie cercetate din ultimul nivel de locuire au depunerii rituale (Bem C. și colab., 2002, p. 68); 4. Este remarcat faptul că au fost depuse vase în mod intenționat deasupra a cinci locuințe distruse prin incendiu (Bem C. și colab., 2001, p. 47).

62. Căscioarele (jud. Călărași), „Ostrovelul“. Sub locuința nr. 1 (L₁) în apropiere de cuptor, la cca 1,50 m spre sud de colțul de sud al cuptorului au fost descoperite două cranii umane, ce se aflau la 60 cm unul de celălalt. Craniile erau retezate de la baza cutiei craniene. Această locuință (L₁) avea dimensiunea de 14 x 9 m, era orientată nord-sud și se afla în partea de nord-est a așezării, în nivelul de locuire Gumelnița B (Dumitrescu V., 1965, p. 223-224).

63. Sălcuța (jud. Dolj), „Piscu Cornișorului“. În anul 1951 a fost cercetată o groapă (Gr. A), atribuită culturii Sălcuța I, în care a fost descoperit un craniu de taur, așezat cu deosebită grijă. În jurul lui se găseau oase de animale (Berciu D., 1961, p. 161).

64. Verbicioara (jud. Dolj), „Așezarea A“. În anul 1950 a fost cercetată o groapă, cultura Sălcuța I, în care a fost descoperit un craniu de taur depus pe fundul gropii (Berciu D., 1951, p. 234; idem, 1961, p. 346).

65. Cuptoare (jud. Caraș-Severin). În anii 1975-1977 a fost săpat un „puț“ eneolitic, datat în cultura Sălcuța, faza IIb. „Puțul“ avea o adâncime de 10,5 m. Partea superioară a puțului era patrulateră având câteva „inele“ mai înguste către 0,80-1,30 m. La baza puțului a fost săpată o mică groapă în care a fost depus o amforetă pictată. În aceasta sau lângă ea, au fost depuse două unelte de corn, două lame de silex cu rețușe, iar ceva mai sus, dar tot pe fund, fragmente de la mai multe vase (Lazarovici Gh., 1979, p. 174).

66. Izvoare (jud. Neamț), „Izvoare“. A fost presupusă existența unui sanctuar în nivelul de locuire Cucuteni A2 datorită descoperirii unui bust de „idol dublu“ de mari dimensiuni, asemănător cu „fațada de templu“ descoperită la Trușești (Monah D., 1997, p. 39).

67. Mărgineni (jud. Bacău), „Cetățuia“. 1. În așezarea aparținând etapei A2 a culturii Cucuteni a fost descoperit un sanctuar în partea de sud-est a așezării, situat destul de central, dar spre marginea platoului. Era de mici dimensiuni (6,20 x 3,50). Construcția nu avea platformă de bârne, podeaua fiind construită dintr-un strat de lutuală îngrijit întinsă, cu grosimea de aproximativ 5 cm. Inventarul era format din ceramică pictată, un idol de lut, un topor ciocan de aramă de tip Vidra, un mic cuptor cu două camere separate de o placă de lut cu perforații. În apropierea cuptorului, prăbușit pe podea cu fața în jos, se afla un cap antropomorf prevăzut cu un soclu circular (Monah D., 1997, p. 31, 36-37); 2. Tot în cadrul acestei stațiuni arheologice, aparținând aceluiași nivel

cucutenian, a fost descoperit un alt complex de cult. În apropierea unei locuințe, pe o suprafață de 1m², au fost descoperite nouă fragmente de statuete antropomorfe feminine (Monah D., 1997, p. 31).

68. Poduri (jud. Bacău), „Dealul Ghindaru“. 1. În anul 2000 a fost descoperită groapa nr. 6, în care se găsea un vas bitronconic de mari dimensiuni, în care fusese depus un vas mic pictat. Groapa era plasată sub o locuință cucuteniană, faza A (Monah D., Popovici D., 2000, p. 11); 2. În anul 1990 a fost descoperit în nivelul Cucuteni A, un craniu de copil de aproape trei ani, cu fața orientată spre vest. Craniul era așezat pe o lentiță de cereale carbonizate, ce avea un diametru de aproape 1 m (Mantu M. C., Botezatu D., Kromer D., 1994, p. 89).

69. Vermești (jud. Bacău), „Cetățuia“. Imediat sub platforma L1, a fost descoperită o groapă (Gr. 1) cu diametrul de 1,10 m și adâncimea de 1,50 m. În groapă erau așezate cu grijă 21 fragmente mari de rășnițe, peste care se aflau șase rășnițe mari, îngrijit lucrate, așezate două câte două. Atât fragmentele cât și exemplarele întregi erau așezate cu partea utilă în jos (Monah D., 1993, p. 22). Pe podina locuinței se aflau numeroase vase întregibile sau întregi, topoare din piatră, rășnițe foarte multe în curs de prelucrare, sugerând că aceasta era un atelier pentru prelucrarea pietrei (Monah D., 1976, p. 13 și urm.).

70. Ariușd (jud. Covasna), „Tyszk-hegy“. În cursul săpăturilor a fost descoperit un bogat material specific fazei A a culturii Cucuteni. În cadrul săpăturilor din anul 1971, într-o groapă (nr. 2) au apărut resturile unui copil de 3-4 ani, înhumat în poziție „hocker“ împreună cu oase descompletate provenite de la patru indivizi (unul era sigur tot de copil, altul are o vârstă de 13-15 ani, iar pentru ultimii subiecți nu s-au făcut precizări (Mantu M. C., Botezatu D., Kromer D., 1994, p. 89).

71. Berești (jud. Galați), „Băzanu“. În anul 1960 în urma cercetărilor efectuate de I.T.Dragomir a fost descoperită o groapă de cult, datată în cultura Cucuteni, faza A3. Ea se afla sub platforma locuinței cu nr. 1, în apropierea vetrei, la 1,20 m adâncime. În interiorul gropii era un vas, spart în situ, pictat cu alb și negru pe fond roșu, care fusese îngropat înainte de construirea locuinței. Acest vas-ofrandă era în poziție culcată, orientat cu gura către nord-vest, având puternice urme de afumare datorită arderii secundare (Dragomir I. T., 1967, p. 43).

72. Cucuteni/Băiceni (jud. Iași), „Cetățuia“. În cadrul cercetărilor arheologice, din anul 1978, au fost descoperite patru morminte și resturi din alte două calote craniene. Într-un singur caz s-a putut delimita cu aproximație groapa: resturile păstrate din schelete erau destul de friabile și incomplete. Se pare că două dintre schelete erau chircite pe stânga. Mormintele nu prezentau inventar, dar în preajma lor și uneori sub ele au apărut cioburi tipice etapei A3 a culturii Cucuteni. Adâncimea la care au apărut aceste resturi de schelete se plasează între 0,75-1,07 m (Mantu M.C., Botezatu D., Kromer D., 1994, p. 87-88).

73. Girov (jud. Neamț), „Mănioaia - Locul școlii“. Într-o locuință cercetată în nivelul Cucuteni A au fost găsite scheletele a trei copii și al unei femei. Craniul femeii poartă urmele unei trepanații. Analiza antropologică a pus în evidență faptul că vârsta copiilor era între 6 luni și 11-12 ani (Mantu M.C., Botezatu D., Kromer D., 1994, p. 89-90). D. Monah remarcă probabilitatea prezenței craniului în locuință, iar celelalte oase să nu fie în legătură cu craniul (Monah D., 1993, p. 27).

73. a. Malnaș (jud. Covasna), „Băi“. În nivelul de locuire cucutenian, sub vatra nr. 8 au fost descoperite foarte multe oase de animale. În corpul vetrei au fost descoperite două mici vase și o jumătate de vas suport. Lângă vatră au fost descoperite două statuete antropomorfe fragmentare (Laszlo A., 2000, p. 249).

74. Scânteia (jud. Iași), „Dealul Bodeștilor“. Așezarea se găsește pe un promontoriu, în partea de sud a satului. Din punct de vedere cultural, materialul descoperit aici a fost atribuit etapei A3 a culturii Cucuteni. 1. Locuința nr. 1 (L1) ce avea dimensiunea de 18 m², formă rectangulară, avea o podea de lut bătătorit, îngrijit întins. În interiorul ei au fost descoperite 75 de statuete antropomorf, 30 statuete zoomorfe, șapte protome zoomorfe, un vas antropomorf, un ac de cupru, 11 topoare tip calapod, patru percutoare, 13 împungătoare de os, fragmente de mese-altar, un fragment de calotă craniană umană, fragmente ceramice. Acest inventar indică, conform opiniei Magdei Mantu, că această locuință este o „construcție cu caracter de cult“ (Mantu M. C., 1993, p. 51); 2. În 1990 au fost descoperite două morminte, primul aparținând unui copil de 4 ani (scheletul era incomplet), iar cel de-al doilea era al unei femei ce avea vârsta de 18-20 ani. Ambele erau înmormântate întins pe spate. În apropierea resturilor celor două schelete erau oase de animale, ceramică, două discuri convexe ornamentate, o reprezentare antropomorfă (Mantu M.C., Botezatu D., Kromer D., 1994, p. 90-92); 3. Într-o groapă (nr. 21) au fost descoperite 24 de figurine antropomorfe, între care 16 feminine, șase masculine și două neprecizate, aceasta părând a fi o groapă de cult (Mantu M. C., 1993, p. 51); 4. Mai sunt menționate ca gropi de cult, gropile nr. 4, 35, 40, 63 (Mantu M. C., 1997, p. 95; idem, 1999, p. 15).

75. Trușești (jud. Iași), „Țuguieța“. Au fost descoperite și cercetate șase locuințe din nivelul Cucuteni, etapa A3, care au elemente ce par să indice faptul că ele erau construcții cu caracter de cult. 1. Astfel, locuința cu nr. 24 era amplasată aproximativ în centrul așezării, are 40 m² și prezintă o podea din bârne de lemn. În interiorul ei au fost descoperite o reprezentare antropomorfă de mari dimensiuni (1x1 m) așa-numita „fațadă de templu“, o masă-altar fragmentară, o placă de lut cu decor în relief (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 67); 2. Locuința cu nr. 38 era amplasată aproximativ central, dar spre sudul așezării, avea 28 m², podeaua din lut bine întins și netezit. În interiorul ei a fost descoperită partea inferioară a unui idol antropomorf, de mari dimensiuni (partea păstrată era de 65 cm), cu picioarele modelate separat și terminate prin vârfuri ascuțite (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 85); 3. Locuința cu nr. 40 este în apropierea locuinței 38, spre sud-est, are aproximativ 40 m² și este prevăzută cu platformă din bârne de lemn. În interiorul ei a fost descoperită o statueta antropomorfă înaltă de 73 cm și lată de 70 cm, modelată în chirpici cu multă pleavă. Se afla amplasată în partea de nord-vest a locuinței (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 88-89); 4. Într-o locuință de mari dimensiuni (L60), aproximativ 106 m², amplasată în partea de sud-est a așezării, ce avea o podea din bârne de lemn, a fost descoperită partea superioară a unei statui antropomorfe (avea 45-47 cm înălțime). Statuia se afla în mijlocul locuinței. Tot în această locuință a mai fost descoperită o masă de cult fragmentară (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 117-121); 5. Locuința cu nr. 61 se afla la sud-est de locuința 60, are 60 m² și podea din bârne de lemn. În interior se aflau o vatră lângă care au fost descoperite două fragmente antropomorfe ce proveneau de la două statui de mari dimensiuni. De asemenea, în aceeași locuință s-au mai descoperit un altar și resturile a două mese de cult (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 121); 6. Sub

platforma locuinței 59 au fost descoperite cinci vase fragmentare, în partea de nord-vest a locuinței (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 117); 7. Sub locuința 89 au fost descoperite un vas îngropat alături de alte fragmente ceramice (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 174); 8. În sectorul de sud-vest al așezării Cucuteni A3, a fost descoperită groapa nr. 40. Avea forma ovală în plan, dimensiunile de 2,20 x 2 m, adâncimea 3,40 m de la suprafața actuală a solului, formă de pungă ușor cotlonită în zona inferioară. Umplutura era de culoare brun-cafenie, cu resturi de cărbune și arsură la partea superioară, și cu lentile de cenușă în zona inferioară a gropii. Inventarul era format dintr-un topor plat din piatră, o dală din corn, 13 pahare cu decor incizat asociat cu roșu crud, cu decor adâncit sau pictate, cinci străchini, opt suporturi, trei vase antropomorfe, două polonice, vase binoclu, vase miniaturale, 15 statuete antropomorfe, șase statuete zoomorfe, un falus fragmentar (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 202).

76. **Drăgușeni (jud. Botoșani), „Ostrov“ - „Ostrovel“.** Sub câteva locuințe s-au descoperit gropi de ofrandă cu vase și diverse alte resturi depuse înainte de construirea locuințelor. 1. O groapă a fost descoperită sub locuința 2, în colțul de est, inventarul era format din ceramică fragmentară, o unealtă de silex (Marinescu-Bâlcu S., Bollomey S., 2000, p. 42); 2. O altă groapă, aflată sub locuința 2, era plasată aproximativ în poziție centrală, orientată în direcția sud-sud-est a locuinței. Inventarul era format dintr-un vas binoclu, un vas mare, ambele fragmentare, o rășniță și o piatră mare. Vasul mare conținea mai multe oase de animale, un corn de cerb, mai multe așchii de silex, fragmente ceramice. Adâncimea: 0,85 m de la nivelul de călcare actual (Marinescu-Bâlcu S., Bollomey S., 2000, p. 32); 3. Groapa 5 a apărut în vest-nord-vestul colțului secțiunii XXVI. Era umplută cu o masă compactă de resturi menajere, chirpici în cantități considerabile, melci, bivalve de scoici, 27 lame de silex, pietre și cenușă. La adâncimea de 0,45-0,50 m a fost descoperit un fragment de craniu uman, un fragment de maxilar și un fragment de tibie umane, au fost recuperate la adâncimile de 0,70-0,75 m, respectiv 1,25 m. Adâncimea gropii era de 1,75 m (Marinescu-Bâlcu S., Bollomey S., 2000, p. 47); 4. Sub locuința 10 a fost descoperită groapa 23, plasată în apropierea vetrei. Au fost depuse vase după o spargere rituală, printre care unele aparținând tipului C, oase de animale. Două pietre mai mari erau depuse pe vase, acoperind numai în parte vasele (Marinescu-Bâlcu S., Bollomey S. 2000, p. 35); 5. Sub locuința cu nr. 14 (L14) a fost descoperită o groapă de ofrandă (Gr. 3), amenajată în partea de sud-est a locuinței, la 0,90-0,95 m adâncime. Pe fundul gropii, al cărui diametru depășea 1,10 m, fusese pusă o piatră peste care se depuseseră două vase, dintre care unul de tip C plin cu cenușă, cărbune, un os și o unealtă de os. Peste aceste vase se afla așezată o altă lespede de piatră de mari dimensiuni 35 x 35 x 9 cm. Precizăm faptul că L14 este un atelier de prelucrat unelte din silex (Marinescu-Bâlcu S., 1983, p. 82-85, Marinescu-Bâlcu S., Bollomey S., 2000, p. 38).

77. **Dumești (comuna Dumești, jud. Vaslui), „Între pâraie“ sau „La Grădina“.** 1. În anul 1981 au fost descoperite 12 figurine antropomorfe, plus un vas pithos cu reprezentări umane pe suprafața sa, în locuința cu nr. 1. Dimensiunile figurinelor variază între 14 cm și 21 cm. Decorul statuetelor feminine (șase la număr) este realizat prin incizie, cele masculine (tot șase) au redat centura pe brâu și pe piept (Maxim Alaiba R., 1983-1984, p. 99-148); 2. Un complex de cult este groapa nr. 7 descoperită în 1977. Ea are diametrul de 4,60 m. Inventarul este alcătuit din figurine antropomorfe, o figurină zoomorfa, resturile unei vetre, fragmente dintr-o rășniță, foarte multă

ceramică pictată. De asemenea, în groapă au fost descoperite foarte multe oase de bovine, suine, ovi-caprine, cervidee și câini. Complexul de cult a fost descoperite într-un nivel de locuire atribuit etapei A4 a culturii Cucuteni (Haimovici S., 1987-1989, p. 83-89).

78. Corlăteni (jud. Iași), „Pe țarină“. 1. Efectuându-se un al doilea sondaj în acest punct arheologic, a fost cercetată o mare groapă în care a fost descoperită o cantitate importantă de vase sparte, pictate în stilurile ce caracterizează faza A-B a culturii Cucuteni (Nestor I. și colab., 1950, p. 32); 2. Două gropi se aflau sub podeaua unor locuințe. Inventarul consta din ceramică, oase de animale, lipitură de vatră, un topor de piatră, două săgeți de silex (Nestor I., 1951, p. 71).

79. Lozna (jud. Botoșani). În locuința 2, Cucuteni A-B, aproximativ central s-a descoperit o vatră-altar (unicat în așezare) de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, înaltă de cca. 0,50 m, având laturile orientate pe punctele cardinale, cu o refacere, respectiv o lărgire. Lângă altar s-au descoperit două figurine antropomorfe, două topoare din gresie, un percutor, unelte din silex, vase mari fragmentare, cereale carbonizate, oase de animale (Șadurschi P., 1983, p. 90).

80. Traian (jud. Neamț), „Dealul Fântânilor“. În nivelul de locuire Cucuteni A-B au fost descoperite mai multe complexe de cult. Astfel, în anul 1952 au fost descoperite trei gropi rituale, notate cu literele grecești γ , δ , ξ . 1. Groapa γ a fost descoperită sub locuința cu nr. 1. Groapa începe din stratul de cultură Cucuteni A-B și are adâncimea de 1,60 m, diametrul fundului este de 2 m. Pe fundul gropii, unde în prealabil pare să fi fost ars ceva, au fost așezate 20 de vase pictate sau nepictate, de forme și mărimi diferite, întregi și fragmentare. Alături de vase a fost descoperită și o spatulă de os (Dumitrescu H., 1953, p. 63); 2. Groapa δ (mormântul I) a fost descoperită în marginea de vest a locuinței cu nr. 1, la cca. 3 m mai spre nord-vest de groapa γ . Groapa are adâncimea de 2,60 m față de nivelul actual de călcare. Forma este general rotundă, ușor alungită, diametrul este de 2x2, 10 m. În interiorul gropii au fost descoperite 28 de vase fragmentare sau întregi. Pe fundul gropii era un strat de cenușă gros de 3-4 cm. Vasele conțin multă cenușă, cărbune, oase. Au mai fost descoperite o râșniță, un frecător ce se afla într-un vas. După ce toate vasele au fost așezate în groapă, a fost depus și cadavrul unui adolescent de 14 ani. Scheletul, culcat pe partea dreaptă, a fost acoperit parțial cu fragmente ceramice. Groapa se afla sub platforma locuinței cu nr. 1 (Dumitrescu H., 1953, p. 62-65); 3. Groapa ξ (mormântul II) a fost descoperită sub locuința cu nr. 2. Cadavrul a fost așezat pe pământul viu și aparține unui copil în vârstă de 6-7 ani. În groapă au mai fost descoperite 14 vase întregi sau fragmentare, pictate sau nepictate. În unele vase erau oase, cochilii de melci, cenușă. De asemenea, în groapă au mai fost găsite o râșniță și un frecător. Oasele scheletului nu s-au păstrat în întregime, el se afla culcat pe partea stângă, având capul spre est și picioarele spre vest (Dumitrescu H., 1953, p. 65); 4. Mormântul nr. 1 ce se afla la vest de șanțul așezării pare să fie o groapă în care fusese depus un individ ce avea în jur de 25 de ani și care fusese sacrificat. În interiorul acestei gropi erau resturile unui schelet incomplet, ciopârțit, precum și 23 de vase. Groapa avea diametrul de 1,40 x 1,50 m (Dumitrescu H., 1959, p. 192-193); 5. Mormântul cu nr. 2 se afla în apropierea primului. Groapa avea diametrul de 0,90 x 1,10 m. În groapă, la adâncimea de 1,25 m se afla craniul unui adult situat deasupra unui schelet de copil, ce se afla la 1,45 m adâncime. Scheletul aparținea unui copil de 8-9 ani, era incomplet, fiind, se pare, un individ sacrificat. În groapă erau depuse vase

în jurul calotei craniene și un craniu de bovidu (Dumitrescu H., 1959, p. 193); 6. În anul 1953 a fost descoperită o groapă de cult, situată în partea de sud-est a așezării. Această groapă începe sub platforma unei locuințe, are adâncimea de 1,40 m și diametrul de 2,25 x 1,50 m. În interiorul gropii au fost descoperite o vatră, lângă care se afla o rășniță de piatră, cenușă, vase pictate, craniul unui bou, oase de animale, cochilii de melci, unelte din silex și cuarțit, un percutor, două mici ghemuri de sarmă de aramă etc.; 7. În zona SI a fost descoperită în anul 1956 o groapă cu diametrul de 1 m și adâncimea de 1,55 m, pe fundul căreia s-au găsit un craniu de porc și cochilii de melci (Dumitrescu H., 1959, p. 190); 8. O altă groapă are adâncimea de 1,60 m și diametrul de 3,5 x 3 m, în interiorul ei descoperindu-se o vatră groasă, bine arsă, cu multă cenușă în jur și acoperită cu numeroase fragmente ceramice și oase de animale domestice (Dumitrescu H. 1959, p. 190-191); 9. Sub locuința I/3 la 2,30 m adâncime, se afla un vas spart care pare a fi un vas de ofrandă îngropat cu prilejul unei ceremonii făcute înainte de construcția locuinței (Dumitrescu H., Dumitrescu VI., 1959, p. 166). k. Sub locuința III/1 au fost descoperite două vase îngropate, un mic vas suport pictat și o strachină așezată cu gura în jos (Dumitrescu H., Dumitrescu VI., 1959, p. 168); 10. Sub locuința III/2, exact sub vatră, au fost descoperite două vase întregi. În unul din vase se aflau cochilii de melci, un os, cărbune (Dumitrescu H., Dumitrescu VI., 1959, p. 172); 11. Sub locuința III/3, la adâncimea de 2 m, a fost descoperit un vas spart în formă de globet, împreună cu un craniu de bou fragmentar (Dumitrescu H., Dumitrescu VI., 1959, p. 173); 12. Groapa I/1958 avea 2,20 x 1,42 m cu inventarul format din vase întregibile, oase de bovidu, maxilare de porc, oase de oaie și capră, melci, cenușă, o așchie de silex, două capace, o strachină, un vas cu picior, un vas binoclu fragmentar, un vas pictat, lame de silex, un ciob Cucuteni C, cărbune (Dumitrescu H., 1960, p. 100-101); 13. În SI la adâncimea de 1,10 m s-a găsit un craniu uman (Dumitrescu H., 1960, p. 100); p. În colțul de vest al locuinței 4/1959 a fost descoperită o groapă rotundă, cu diametrul de 0,50 m și adâncimea de 1,15 m, conținând între altele coarne de cerb, vase sparte și un vas întreg răsturnat, cu cenușă și cărbune în interior (Dumitrescu H., Dumitrescu VI., 1970, p. 40).

81. Buznea (jud. Iași), „Siliște“ sau „Dealul Grădinii“. În partea cea mai înaltă a așezării, oarecum în centru, a fost descoperit un sanctuar. Avea o suprafață de 60 m² și nu era prevăzută cu platformă din lemn, podeaua fiind din lut bătătorit îngrijit întins. În interiorul sanctuarului, spre centru, a fost descoperit un complex de cult, compus din șase vase dispuse într-un cerc cu diametrul de aproximativ 60 cm. În interiorul cercului, acoperite cu fragmente provenite de la un vas castron de formă tronconică, au fost identificate patru statuete antropomorfe, așezate orizontal pe spate, cap la cap și dispuse cardinal. La 30 cm de peretele vestic, spre nord, se afla o vatră de formă semilunară. În partea de sud a locuinței (sanctuarului) au fost descoperite șase vase pictate, iar în partea de nord-est alte patru vase. Statuetele au dimensiuni cuprinse între 1,17 și 1,20 m. Complexul de cult aparține nivelului de locuire Cucuteni B1 (Mihai C., Boghian D., 1985, p. 429-436).

82. Doboșeni (jud. Covasna), „Coada Dealului“ - „Bornizoldal - Hegytarska“. 1. Groapa cu nr. 6 are 2,20 m adâncime și este în formă de sac. Diametrul maxim este de 1,20 m. În groapă au fost așezate două schelete umane, cu fața spre răsărit, în poziție chirchită. Lângă acestea a fost pus un vas mic și un craniu de capră. Vasul era pictat și are înălțimea de 5 cm. Scheletele erau depuse pe un strat de cenușă, gros de 5 cm. Între

oase a fost găsit un fragment de bazin uman cu urme de arsură (Szekely Z., 1957, p. 150); 2. În groapa nr. 7 a fost găsit un alt schelet, tot în poziție chirchită, dar despre inventarul acestui mormânt nu avem alte date (Szekely Z., 1957, p. 151); 3. Tot în cadrul aceleiași așezări a fost descoperită o groapă în care era îngropat un animal (miel) (Cucos Șt., Monah D., p. 88).

83. Ghelăiești (jud. Neamț), „Nedeia“. Nivelul de locuire B1 constituie un punct de referință pentru începuturile acestei etape. Au fost descoperite mai multe complexe de cult. 1. În locuința cu nr. 5 (L 5), dispusă central în planul așezării, au fost descoperite două complexe de cult, ceea ce l-a determinat pe Șt. Cucos să afirme că această locuință este un sanctuar. Primul complex de cult este alcătuit din șase vase pictate dispuse în cerc. Acestea înconjoară un vas nepictat de dimensiuni mari, de formă tronconică, aflat cu gura în jos și care proteja un vas piriform cu prag și capac, pictat. În vasul piriform se aflau statuete antropomorfe rezemate pe pereții vasului și dispuse cardinal. În colțul opus al locuinței se afla un vas mare de provizii în care s-au găsit 497 de astragale, de ovi-caprine și porcine. De asemenea, în locuință se afla o vatră cu puține urme de folosire. Locuința nu avea platformă de bârne, ci o podea din lut bine bătătorit (Cucos Șt., 1973, p. 213-214); 2. Un alt sanctuar pare a fi locuința cu nr. 33 (L 33), în care s-au descoperit două machete-sanctuar, în care se aflau statuete antropomorfe. Locuința avea dimensiuni mai mici față de cele din jur și nu avea platformă din bârne. Ea se afla plasată în mijlocul unui grup de locuințe. Din inventarul locuinței mai fac parte două vetre construite pe un pat de piatră de râu mărunță și o râșniță de dimensiuni mici (Cucos Șt., 1993, p. 59-68); 3. Un alt complex de cult a fost descoperit sub locuința cu nr. 1 (L 1), la adâncimea de 1,70 m sub podea. A fost găsit în această groapă un vas cu umărul proeminent și gura largă, pictat. În interiorul lui se aflau resturile zgurificate a două vase mici și ale unui altar, uscate, ce prezentau o ardere secundară (Nițu A., Cucos Șt., Monah D., 1971, p. 59); 4. Sub marginea de sud a locuinței cu nr. 34 (L 24), situată pe axul longitudinal al așezării a fost descoperită o groapă de cult, ce era acoperită cu o platformă din bârne de lemn. În groapă, sub platforma de bârne, s-au găsit 14 vase, din care trei erau de provizii, iar unele erau pictate, bine conservate, de forme și mărimi diferite. Unele dintre vase fuseseră sparte ritual (Cucos Șt., 1993, p. 68-78); 5. În imediata vecinătate a locuinței-sanctuar (L5), lângă peretele de nord al acestuia, într-un vas de provizii de mari dimensiuni, se aflau depuse un topor naviform perforat, lucrat într-o rocă neagră și bine șlefuit, un șlefuitor din silicolit cu o formă semilunară, o dăltiță din piatră și câțiva colți de mistreț. Șt. Cucos afirmă că aceste obiecte făceau parte din echipamentul celui care oficia cultul în sanctuarul respectiv (Cucos Șt., 1999, p. 49); 6. Un alt complex de cult a fost descoperit la est de locuința cu nr. 24 (L 24), unde a fost găsit un vas de dimensiuni mari, în care se afla o statueta antropomorfă pictată (Cucos Șt., 1999, p. 49-50); 7. De asemenea, în apropierea unei locuințe au fost găsite cinci statuete antropomorfe, având culoarea gri-cenușie, nepictate. Statuetele erau așezate două cu fața în sus, două peste primele, cu fața în jos, a cincea fiind așezată peste ultimele două. Deasupra eșafodajului era pusă o cupă, de dimensiuni mici, pictată. În jurul complexului a fost găsită o bordură ovală construită din pietre (Monah D., 1997, p. 43-44).

84. Poduri (comuna Poduri, jud. Bacău), „Dealul Ghindaru“. Au fost descoperite și cercetate două complexe de cult, atribuite unui nivel de locuire Cucuteni B1. 1. În locuința nr. 14 a fost descoperit un complex de cult, ceea ce l-a determinat pe D.

Monah să creadă că această locuință este sanctuar. În centrul construcției se afla un altar cruciform, ce avea un braț rupt și deranjat, iar în substrucția sa era vizibilă o refacere. În lutuiala de refacere se aflau fragmentele unui vas mic cu picior, pictat, probabil spart aici intenționat. În imediata apropiere se afla o construcție de lut, de formă ovală, înaltă de 0,30 m, un fel de masă. Lângă altarul cruciform s-a găsit un mic creuzet folosit pentru topirea aramei și turnarea pieselor de mici dimensiuni. Tot aici, în partea opusă altarului oval se afla un complex de vase pictate și un vas cu toate pastilate. Locuința nu dispunea de vatră obișnuită, iar în afară de inventarul ceramic nu s-au găsit unelte de nici un fel și nici statuete (Monah D., 1982, p. 10 și urm.); 2. În centrul așezării a fost descoperit un alt complex de cult. La adâncimea de 0,35 m, sub nivelul de călcare actual, lângă o vatră exterioară, înaltă, se afla un pavaj de piatră de râu. Acesta ocupa o suprafață de aproximativ 1,50 x 1,50 m. În partea opusă pavajului, lângă vatră, se găseau patru cranii de bovine, așezate în poziție cruciformă, din care unul deranjat, răsturnat. Pe vatră, lângă capetele de bovine și între pietrele pavajului, se aflau fragmente ceramice, care indicau prezența unor vase în complexul de cult și care au fost sfărâmate de căderea unor pietre și probabil a unui acoperiș, care a protejat acest complex ce se afla în aer liber (Monah D., 1997, p. 44).

85. Stânca-Ștefănești (jud. Botoșani), „Stânca Doamnei”. 1. În groapa 3 s-au descoperit două lame de silex lungi asemănătoare celor de la Hăbășești (Nițu A., Șadurschi P., 1994, p. 182). Complexul este datat în faza B a culturii Cucuteni; 2. Groapa nr. 4 ce cobora până la 1,45 m era plină de vase fragmentare (Nițu A., Șadurschi P., 1994, p. 182). Complexul este datat în faza B a culturii Cucuteni.

86. Trușești (jud. Botoșani), „Tugueta”. 1. Locuința cu nr. 36 pare să fie o construcție ce are un caracter de cult. Are suprafața de 42 m² și este prevăzută cu platforme de bârne. Construcția se află în partea de nord-est a sitului arheologic, situată oarecum central în grupul de locuințe atribuite fazei B a culturii Cucuteni. În interiorul ei au fost descoperite o masă-altar de formă ovală, un vas mare de provizii decorat în altorelief cu cinci cupluri îngemănate, ceramică etc (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 81-85); 2. Sub platforma locuinței nr. 50 au fost descoperite o rășniță fragmentară, ceramică Cucuteni B și C, îndeosebi sub colțurile de nord-est și sud-est ale locuinței (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 104); 3. Sub locuința nr. 51 a fost descoperită ceramică pictată și nepictată, cucuteniană faza B1 (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 106); 4. Sub platforma locuinței 93 au fost descoperite un percutor de silex, două rășnițe din piatră, ceramică (Petrescu-Dâmbovița M., 1999, p. 106).

87. Gura Văii (jud. Bacău). Sub locuința 2 datată în cultura Cucuteni, etapa B2, a fost descoperită o groapă nr. 13, în care se aflau un vas zoomorf pictat și un fragment de vas pe care era reprezentat în relief un cap de bovid (Nițu A., Buzdugan C., Eminovici C., 1971, p. 35).

88. Văleni (jud. Neamț), „Cetățuia”. În nivelul de locuire Cucuteni B2 a fost descoperit un complex de cult. Astfel, în locuința cu nr. 2 (L2) pe latura lungă de est, a fost descoperit un complex de cult alcătuit din cinci piese falice, din care patru grupate două câte două și una în apropiere. Aveau dimensiuni cuprinse între 0,117 și 0,133 m, diametrul la partea superioară între 0,034 și 0,039 m. Patru piese au partea superioară prevăzută cu câte două mici urechiușe perforate transversal. Locuința nu avea platformă din bârne de lemn, ci o podea de lut bătătorit (Cucos Șt., 1981, p. 37-56).

89. Carei (jud. Satu Mare), „Cozard“. Groapa nr. 2 a fost săpată exhaustiv prin SI/1991 și caseta I/1994. Are o formă ovală și se adâncește în trepte inegale de la nivelul neolitic până la 2,40 m (din care 1 m în solul steril arheologic). Diametrul maxim al gurii este de 3,10 m, iar al fundului de 1,95 m. Fundul are o înclinare de 10 cm de la nord spre sud, iar la mijloc există un prag de 28-30 cm lățime și înălțime de sol viu crușat, dispus oblic pe fundul gropii. Groapa conținea ceramică, microlite din obsidiană, unelte din piatră și os, cenușă și cărbuni, chirpici, oase de animale (403 bucăți). Ceramica este reprezentată de 52 vase întregi, 1047 fragmente ceramică cu pictură sau fără, trei protome zoomorfe, două statuete antropomorfe, două altărașe de lut fragmentare, 13 lame, răzuitoare și nuclee din obsidiană, un fragment de corn cu tăieturi oblice, un străpungător fragmentar (Iercoșan N., 1997, p. 24). Din toate oasele, un singur individ (un mascul de vîtă domestică) se leagă clar de contextul arheologic ritual, restul materialului faunistic, extrem de eterogen ca distribuție pe specii și regiuni corporale, reprezintă material de umplură (El Susi G., 1997, p. 59). Complexul este atribuit culturii Tisapolgar.

Abrevieri

ATS, Acta Terae Septencastrensis, Sibiu.
AMM, Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
AMN, Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AMP, Acta Musei Porolisensis, Zalău.
AȘU AL. I. Cuza Iași, Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, Iași.
Apulum, Apulum, Alba Iulia.
ArhMold, Arheologia Moldovei, Iași.
BAR, British Archaeological Reports, International Series, Oxford.
BCMI, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
Banatica, Banatica, Reșița.
BMTA, Buletinul Muzeului „Teoharie Antonescu” Giurgiu.
BOR, Biserica Ortodoxă Română, București.
CA, Cercetări Arheologice, București.
CCDJ, Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași.
CI, S. N., Cercetări Istorice, Serie Nouă, Iași.
Carpica, Carpica, Bacău.
Crisia, Crisia, Oradea.
Cronică, Cronica cercetărilor arheologice, București.
Dacia, N. S., Dacia. Revue d'Archeologie et d'Histoire ancienne, Nouvelle Serie, Bucarest, (1957-).
Danubius, Danubius, Galați.

EAIVR, Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, 1994, Vol. I, coordonator Constantin Preda.

EAIVR, Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, 1996, Vol. II, coordonator C. Preda.

Hierasus, Hierarus. Botoșani.

Istoria României, I. *Istoria României*, vol. I, Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalismul, București, 1960.

Istoria românilor, *Istoria românilor*, volumul I, București, 2001.

Ietros, S. N., Istros, Serie Nouă, Brăila.

MCA, Materiale și cercetări arheologice, București.

MemAntiq, Memoria Antiquitatis, Pietra-Neamț
Peuce, Peuce, Tulcea.

Pontica, Pontica, Constanța.

S. C. Antrop., Studii și cercetări de antropologie, București.

SCIVA, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, (1974-).

SCIV, Studii și cercetări de istorie veche, București, (1950-1974).

SC Sibiu, Studii și comunicări Sibiu.

Sargetta, Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis, Deva.

Situri, Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, Brăila.

Studia, Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.

Bibliografie:

- Aldea Al. I., 1974, *Altarul magico-ritual descoperit în așezarea Ghiborom*, în „Apulum”, XII, p. 40-47.
- Andrescu R., 2002, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București.
- Bem C., 2002, *A Special Type of Aeneolithic Dwelling. Unicum or Deficiency of Conservation*, în „Studii de preistorie”, I, 2001, p. 153-192.
- Bem C. și colab., 2000, *Bucșani-Pod, com. Bucșani, jud. Giurgiu*, în „Cronica, campania 1999”, p. 19-20.
- Bem C. și colab., 2001, *Bucșani, jud. Giurgiu*, în „Cronica, campania 2000”, p. 47-48.
- Bem C. și colab., 2002, *Bucșani, jud. Giurgiu*, în „Cronica, campania 2001”, p. 67-70.
- Berclu D. și colab., 1951, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în „SCIV”, 2, I, p. 229-248.
- Berclu D., 1956, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în „MCA”, II, p. 491-562.
- Berclu D., 1959, *Săpăturile de la Verbița (r. Plenița, reg. Craiova)*, în „MCA”, V, p. 75-81.
- Berclu D., 1960, *Suprastructura*, în vol. *Istoria României*, I, p. 33-34, București.
- Berclu D., 1961, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București.
- Berclu D., 1966, *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, București.
- Berclu D., Moritz S., 1957, *Șantierul arheologic Cernavodă*, în „MCA” III, p. 83-93.
- Bolomey Al., 1983, *Noi descoperiri de oase umane într-o așezare cucuteniană*, în „CA”, VI, p. 159-173.
- Boroffka N., 1992, *Considerații asupra unor obiceiuri de depuneri în epocile premetalice din Europa*, în „SCIVA”, 43, 4, p. 341-354.
- Bucur M., 1953, *Șantierul Spanțov*, în „SCIV”, 4, 1-2, p. 220-240.
- Cauvain J., 1994, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au néolithique*, Paris.
- Comșa E., 1960, *Contribuții cu privire la riturile funerare în epoca neo-eneolitică de pe teritoriul țării noastre*, în vol. *Omagiu lui C. Dalcovitch*, p. 83-103.
- Comșa E., 1970, *Sondajele de la Izvoarele*, în „MCA”, IX, p. 87-90.
- Comșa E., 1974, *Istoria comunităților culturii Boian*, București.
- Comșa E., 1987, *Neoliticul în România*, București.
- Cucoș Șt., 1973, *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelâiești*, în „SCIV”, 24, 2, p. 207-215.
- Cucoș Șt., 1981, *Săpăturile de la Valeni-Piatra Neamț (1974-1975)*, în „MemAntiq”, VI-VIII, p. 37-56.
- Cucoș Șt., 1991, *Faza Cucuteni B în zona Subcarpatică a Moldovei, Piatra Neamț*.
- Cucoș Șt., 1993, *Complexul ritual cucutenian de la Ghelâiești, jud. Neamț*, în „SCIVA”, 44, I, p. 59-80.
- Dragomir I. T., 1967, *Săpăturile arheologice de la Tg. Berești (r. Bujor, reg. Galați)*, în „Danubius”, I, p. 41-59.
- Dragomir I. T., 1969, *Contribuții la cunoașterea aspectului cultural Stoicani-Aldeni (Săpăturile de la Lișcoanca, jud. Brăila și Băneasa, județul Galați)*, în „Danubius”, II-III, p. 45-63.
- Dumitrașcu S., 1995, *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu*, Oradea.
- Dumitrescu H., 1953, *Șantierul Traian*, în „SCIV”, 4, 1-2, p. 45-68.
- Dumitrescu H., 1954, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, în „SCIV”, 3-4, p. 399-429.
- Dumitrescu H., 1959, *Șantierul arheologic Traian*, în „MCA”, V, p. 189-202.
- Dumitrescu H., 1960, *Șantierul arheologic Traian*, în „MCA”, VII, p. 91-105.
- Dumitrescu H., 1968, *Un modèle de sanctuaire decouvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, în „Dacia”, NS, 12, p. 381-394.
- Dumitrescu H., Dumitrescu Vl., 1959, *Săpăturile de la Traian - Dealul Fântânilor*, în „MCA”, VI, p. 157-179.
- Dumitrescu H., Dumitrescu Vl., 1970, *Șantierul arheologic Traian*, în „MCA”, IX, p. 39-59.
- Dumitrescu Vl., 1965, *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, în „SCIV”, 16, 2, p. 215-237.
- Dumitrescu Vl., 1966, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, în „SCIV”, 17, I, p. 109-112.
- Dumitrescu Vl., 1970, *Edifice destiné au culte decouvert dans la couche Boian-Spanțov de la station-tell de Căscioarele*, în „Dacia, N.S.”, 14, p. 5-25.
- Dumitrescu Vl., 1986, *Stratigrafia așezării-tell de pe ostrovești de la Căscioarele*, în „CCDJ”, II, p. 73-81.
- Dumitrescu Vl., 1988, *Epoca neolitică și eneolitică*, p. 22-50, în vol. Dumitrescu Vl., Vulpe Al., 1988. *Dacia înainte de Dromichetes*, București.
- Dumitrescu Vl., 1994, *Bălănești*, în „EAIVR”, I, p. 169.
- Dumitrescu Vl., 1994, *Căscioarele*, în „EAIVR”, I, p. 271.
- Dumitrescu Vl., 1996, *Gumelnița*, în „EAIVR”, II, p. 207.

- Dumitrescu V. și colab., 1954, *Hăbășești. Monografie arheologică*.
- Durkheim E., 1995, *Forme elementare ale vieții religioase*, Iași.
- El Susi G., 1997, *Resturile de faună din groapa neolitică târzie de la Carei-Cozard (G2), județul Satu Mare*, în „Satu-Mare”, XIV, p. 59-62.
- Galbenu D., 1962, *Așezarea neolitică de la Hârșova*, în „SCIV”, 13, 2, p. 283-306.
- Galbenu D., 1970, *Așezarea și cimitirul de la Limanu*, în „MCA”, IX, p. 77-86.
- Haimovici S., 1987-1989, *Studiul materialului paleofaunistic găsit în groapa nr. 7 din așezarea cucuteniană de la Dumesti, jud. Vaslui*, în „AMN”, IX-XI, p. 83-89.
- Harțuche N., 1980, *Preliminarii la repertoriul arheologic*, în „Istros”, I, p. 281-355.
- Hartuche N., 1983, *Locuința bordei din așezarea Boian de la Liscoteanca „Moș Filon”*, în „Istros”, II-III, p. 3-37.
- Hașotti P., 1997, *Neoliticul în Dobrogea*, Constanța.
- Iercoșan N., 1997, *Descoperiri arheologice în așezarea neolitică târzie de la Carei „Cozard”. Groapa nr. 2*, în „Satu-Mare”, XIV, p. 23-58.
- Ignat D. F., 1982, *Un aspect mai puțin cunoscut în cadru ceramicii neolitice pictate din nord-vestul României*, în „Crisia”, XII, p. 361-370.
- Ignat D. F., 1998, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Timișoara.
- Lako E., 1977, *Pise de cult din așezarea neolitică de la Zăuan*, în „AMN”, I, p. 41-46.
- Laszlo A., 2000, *Some data on house-building techniques and foundation rites in the Ariusd-Cucuteni culture*, în „Studia”, VII, p. 245-252.
- Lazarovici Gh., 1979, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca.
- Lazarovici Gh., 1986, *Sanctuarul neolitic de la Parța, Documente*, p. 12-33.
- Lazarovici Gh., Drașoveanu F., Kalmar Z., Luca A.S., 1985, *Complexul neolitic de la Parța*, în „Banatica”, VIII, p. 7-71.
- Lazarovici Gh., Maxim Z., Meșter M., Pinteș R., 1994, *Șantierul arheologic, Iclod (jud. Cluj). Campania din 1993*, în „AMN”, 31, p. 325-333.
- Lazarovici Gh., Lazo Crina, Maxim Z., Meșter M., 1995, *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1994*, în „AMN”, 32, I, p. 507-535.
- Lazarovici Gh., Maxim Z., 1995, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca.
- Lazarovici Gh., Bubuluc A., Maxim Z., Meșter M., Radu S., 1996, *Șantierul arheologic Iclod. Campania din 1995*, în „AMN”, 33, p. 267-299.
- Lazarovici Gh., Drașoveanu F., Maxim Z., 2001, *Parța. Monografie arheologică*, I, Timișoara.
- Lazarovici Gh., Meșter M., Maxim Z., 2002, *Țaga, com. Țaga, jud. Cluj*, în „Cronica, campania 2001”, p. 319-320.
- Lazurcă E., 1980, *Raport asupra noilor cercetări de la Baia (Hamangia), județul Tulcea*, în „Peuce”, VIII, p. 7-36.
- Luca S. A., 1994, *Complexul ritual de la Orăștie - Dealul Pemilor, punctul X2 (jud. Hunedoara)*, în „SCIVA”, 45, p. 363-367.
- Luca S. A., 2001, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă I. Campaniile anilor 1992-1995*, Alba-Iulia.
- Macrea M., 1959, *Șantierul arheologic Cașolt-Boita*, în „MCA”, VI, p. 407-443.
- Mantu C. M., Botezatu D., Kromer B., 1994, *Un mormânt dublu de înhumare din așezarea cucuteniană de la Scânteia (jud. Iași)*, în „AMN”, 31, p. 87-99.
- Mantu C.-M., 1993, *Plastica antropomorfă a așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași)*, în „ArhMold”, XVI, p. 51-67.
- Mantu M. C., 1997, *Scânteia „Dealul Bodeștilor”, jud. Iași*, în „Cronica, 1983-1992”, p. 95-96.
- Mantu M. C., 1999, *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare, Iași*, coordonatori V. Chirica, C. M. Mantu, S. Turcanu.
- Marinescu-Bâlcu S., 1968, *Unele probleme ale neoliticului în lumina săpăturilor de la Târpești*, în „SCIV”, 19, 3, p. 395-422.
- Marinescu-Bâlcu S., 1974, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București.
- Marinescu-Bâlcu S., 1981, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR International Series 107, Oxford.
- Marinescu-Bâlcu S., 1983, *Cercetările de la Drăgușești (jud. Botoșani)*, în „MCA”, p. 82-85.
- Marinescu-Bâlcu S., 1997, *Considerații pe marginea organizării culturilor din complexul Precucuteni-Cucuteni*, „Cultură și Civilizație”, XV, p. 165-195.

- Marinescu-Bâlcu S. și colab., 1997, *Archeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița country) preliminary report 1993-1994*, în „CA”, X, p. 35-132.
- Marinescu-Bâlcu S. și colab., 1998, *Șantierul arheologic Bucșani (jud. Giurgiu). Raport preliminar. Campania 1998*, în „BMTA” Giurgiu, I-III, p. 93-114.
- Marinescu-Bâlcu S., Bolomey Al., 2000, *Drăgușeni a Cucutenian Community*, București.
- Matasă C., 1938, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în „BCMI”, XXXI, 97, p. 1-35.
- Matasă C., 1946, *Frumușica. Village prehistorique à ceramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, București.
- Mauss M., Hubert H., 1997, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Iași.
- Maxim-Kalmar Z., 1999, *Neo-eneoliticul din Transilvania, Date arheologice și matematico-statistice*, Cluj-Napoca.
- Maxim Z., Tarcea Lucian, 1999, *Analiza matematică și statistică a ceramicii și plasticii Cucuteni de la Trușești*, p. 647-673, în vol. *Trușești. Monografie arheologică*, Iași, București.
- Maxim-Alaiba R., 1983-1984, *Locuința nr. 1 din faza Cucuteni A3 de la Dumești*, în „AMN”, V-VI, p. 99-148.
- Mihai C., Boghian D., 1985, *Complexul de cult cucutenian descoperit la Buznea (Tg. Frumos)*, în „MemAntiq”, IX-XI, p. 429-452.
- Monah D., 1976, *Sondașul de salvare din așezarea neo-eneolitică de la Vernești-Comănești (I)*, în „Carpica”, VIII, p. 7-29.
- Monah D., 1982, *O importantă descoperire*, în „Arta”, nr. 7-8, p. 11-13.
- Monah D., 1993, *Practici rituale în vremea culturii Cucuteni*, în „Teologie și viață. Revista de gândire și spiritualitate”, S. N., an III (LXIX), 4-7, p. 20-28.
- Monah D., 1997, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț.
- Monah D., 2001, *Organizarea socială, religia și arta în epoca neo-eneolitică*, în vol. *Istoria românilor*, I, p. 169-209, București.
- Monah D., Antonescu S., Cucuș Șt., Popovici D., 1982, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri*, în „CA”, V, p. 9-22.
- Monah D., Antonescu S., Dumitroaia Gh., Popovici D., 1983, *Cercetări arheologice de la Poduri - Dealul Ghindaru*, în „CA”, VI, p. 3-22.
- Monah D., Cucuș Șt., 1985, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași.
- Monah D., Popovici D., 2000, *O lume regăsită. Satul cucutenian de la Poduri*.
- Monah D. și colab., 2001, *Poduri, com. Poduri jud. Bacău*, în „Cronica, campania 2000”, p. 190-196.
- Monah D. și colab., 2002, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*, în „Cronica, campania 2001”, p. 242-246.
- Morintz S., Berciu D., Diaconu P., 1955, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în „SCIV”, 6, 1-2, p. 151-162.
- Neagu M., 1997, *Statuete antropomorfe ale culturii Bolintineanu și Boian din Câmpia Munteniei*, în „CCDJ”, XV, p. 97-133.
- Neagu M., 1999, *Gălățui-„Movila Berzei”*, în vol. *Civilizația Boian pe teritoriul României*, București, p. 22.
- Neagu M., 2001, *Aspecte ale organizării spațiului în așezările neoliticului dezvoltat la Dunărea de Jos*, în „CCDJ”, XVI-XVII, p. 15-28.
- Nestor I. și colab., 1950, *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, în „SCIV”, I, 1, p. 27-32.
- Nestor I. și colab., 1951, *Șantierul de pe Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi)*, în „SCIV”, 2, I, p. 51-76.
- Nestor I. și colab., 1952, *Șantierul Valea Jijiei*, în „SCIV”, 3, I, p. 19-119.
- Nestor I., 1970, *Istoria societății primitive*, Centrul de multiplicare al Universității din București.
- Nica M., 1981, *Grădinile o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, în „Arhivele Olteniei”, S. N., I, p. 27-39.
- Nica M., 1984, *Noi descoperiri arheologice în așezarea neolitică de la Cârcea (jud. Dolj)*, în „Arhivele Olteniei”, S. N., 3, p. 37-45.
- Nica M., 1997, *Cârcea-Viaduct, Piatra-Sat „Vadul Codrii” și Ghidici-„Balta Tarova I și II”*, jud. Dolj, în „Cronica, 1983-1992”, p. 23-25.
- Nica M. și colab., 2001, *Cârcea, com. Coșoveni, jud. Dolj*, în „Cronica, campania 2000”, p. 65-66.
- Nițu A., 1945, *Semnificația motivului pictural în formă de „casă” de la Turdaș*, în „Apulum”, II, p. 3-11.
- Nițu A., Buzdugan C., Eminovici C., 1971, *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*, în „Carpica”, IV, p. 31-80.
- Nițu A., Cucuș Șt., Monah D., 1971, *Ghelăiești (Piatra Neamț) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană Nedeia*, în „MemAntiq”, p. 11-67.

- Nițu A., Șadurschi P., 1994, *Săpăturile de salvare de la „Stânca Doamnei” (sat Stânca-Ștefănești, județul Botoșani)*, în „Hierasus”, IX, p. 181-193.
- Partnic V., Oprea G., Dobre G., 2002, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Călărași. Descoperiri gumelnițene pe valea Mostiștei*, în „Studii de preistorie”, I, 2001, p. 193-207.
- Paul I., 1965, *Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Pianul de Jos*, în „SC Sibiu”, 12, p. 5-18.
- Paul I., 1992, *Cultura Petrești*, București.
- Petrescu-Dâmbovița M., 1953, *Trușești*, în „SCIV”, 4, 1-2, p. 7-22.
- Petrescu-Dâmbovița M., 1957a, *Les principaux resultats des fouilles de Trușești*, în „ASU Al. I. C.” - Iași, III, 1-2, p. 1-22.
- Petrescu-Dâmbovița M., 1957b, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în „MCA”, III, p. 65-83.
- Petrescu-Dâmbovița M., Florescu M., Florescu A. C., 1999, *Trușești. Monografie arheologică*, Iași, București.
- Popovici D., Rialland Y., 1996, *Viața pe malul Dunării acum 6500 de ani*.
- Popușoi E., 1992, *Câteva considerații asupra unui grup de locuințe din așezarea Starcevo-Criș de la Trestiana*, în „AMM”, XII-XIV, p. 20-43.
- Popușoi E., 1997, *Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui*, în „Cronica”, 1983-1992, p. 114-115.
- Riviere C., 2000, *Socio-antropologia religiilor*, Iași.
- Sârbu V., 1993, *Credințe și practici funerare, religioase și magia în lumea geto-dacilor*, Brăila.
- Szekeley Z., 1955, *Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul Regional din Sfântu Gheorghe în anul 1955*, în „MCA”, III, p. 149-150.
- Șadurschi P., 1983, *Așezarea eneolitică din turbăria de la Lozna (jud. Botoșani)*, în „MCA”, p. 86-92.
- Șimon M., Partnic V., 2001, *Aspecte ale eneolitului din SE Munteniei. Așezarea de la Șeinolu (jud. Călărași). Considerații generale*, în „CCDJ”, XVI-XVII, p. 223-233.
- Ursulescu N. și colab., 2002, *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași). Aportul arheozoologiei*, în „ATS”, I, p. 29-54.
- Ursulescu N., 2001, *Position de construction-sanctuaires dans les habitats de l'eneolithique ancien de la Roumanie*, în „CCDJ”, XVI-XVII, p. 42-47.
- Ursulescu N., Boghian D., 1996, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu-Frumos (jud. Iași)*, în „Codrul Cosminului”, S. N., 2 (12), p. 38-72.
- Ursulescu N., Boghian D., Cotiugă V., 1999, *Târgu Frumos-Baza Pătule, jud. Iași*, în „Cronica, campania 1998”, p. 120-121.
- Ursulescu N., Cotiugă V., Boghian D., 2000, *Tîrgu-Frumos, jud. Iași*, în „Cronica, campania 1999”, p. 106-107.
- Ursulescu N., Merlan V., Tencariu F., 2001, *Isaia, com Răducăneni, jud. Iași*, în „Cronica, campania 2000”, p. 110-111.
- Ursulescu N., Merlan V., Tencariu F., 2002, *Isaia, com Răducăneni, jud. Iași*, în „Cronica, campania 2001”, p. 160-163.
- Vlassa N., 1976, *Probleme ale cronologiei neolitului mijlociu în lumina stratigrafiei așezării de la Tărlăria*, în „Neoliticul Transilvaniei”, p. 28-44.
- Voinea V., 2001, *Sacralizarea spațiului locuit. Sacrificiile umane*, în „CCDJ”, XVI-XVII, p. 35-41.